

GESCHIEDENIS VAN HET HOOGE VEEN

1

DE OUDSTE GESCHIEDENIS VAN HET
HOOGE VEEN: MARKEGRONDEN,
LANDSCHAPPELIJKE
ONTWIKKELINGEN, KERKELIJKE
WETENSWAARDIGHEDEN EN
VEENTRANSACTIES
(1551-1630)

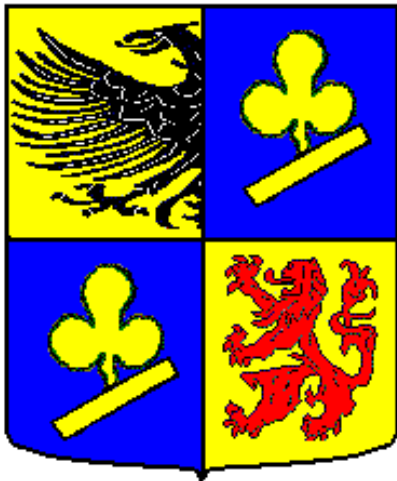
©Albert Metselaar, Hoogeveen 2011.

Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

DE MEPPENSE VENEN

REINOLD VAN BURMANIA EN HET BEGIN VAN DE GESCHIEDENIS VAN HET HOOGVEEN

Het in 1625 door de boeren van Steenberg en Ten Arlo met Roelof van Echten geruilde veenland, eindigde oostwaarts in een onduidelijk begrenst gebied. Roelof van Echten zou zover tot zijn eigendom kunnen rekenen, als hij en zijn erfgenamen zouden kunnen verdedigen, werd er in de tekst van 1625 vastgelegd. Het oostelijke veenland was al veel langer geen ongedeeld markeland meer, en was al in 1551 overgegaan in handen van één persoon. Geschiedenis begint, en prehistorie eindigt, waar de geschreven bronnen over een gebied informatie beginnen te verstrekken. De geschiedenis van het Hooge Veem, waar later de gemeente Hoogeveen ontstond, begint in 1551. Dit is namelijk het oudste jaartal met betrekking tot dit veen zelf, en dan ook nog zodanig dat er een direct verband is met de latere vorming van het veenbezit van de Compagnie van de 5000 Morgen. De helft van het gebied van die Compagnie viel in 1551 namelijk volgens

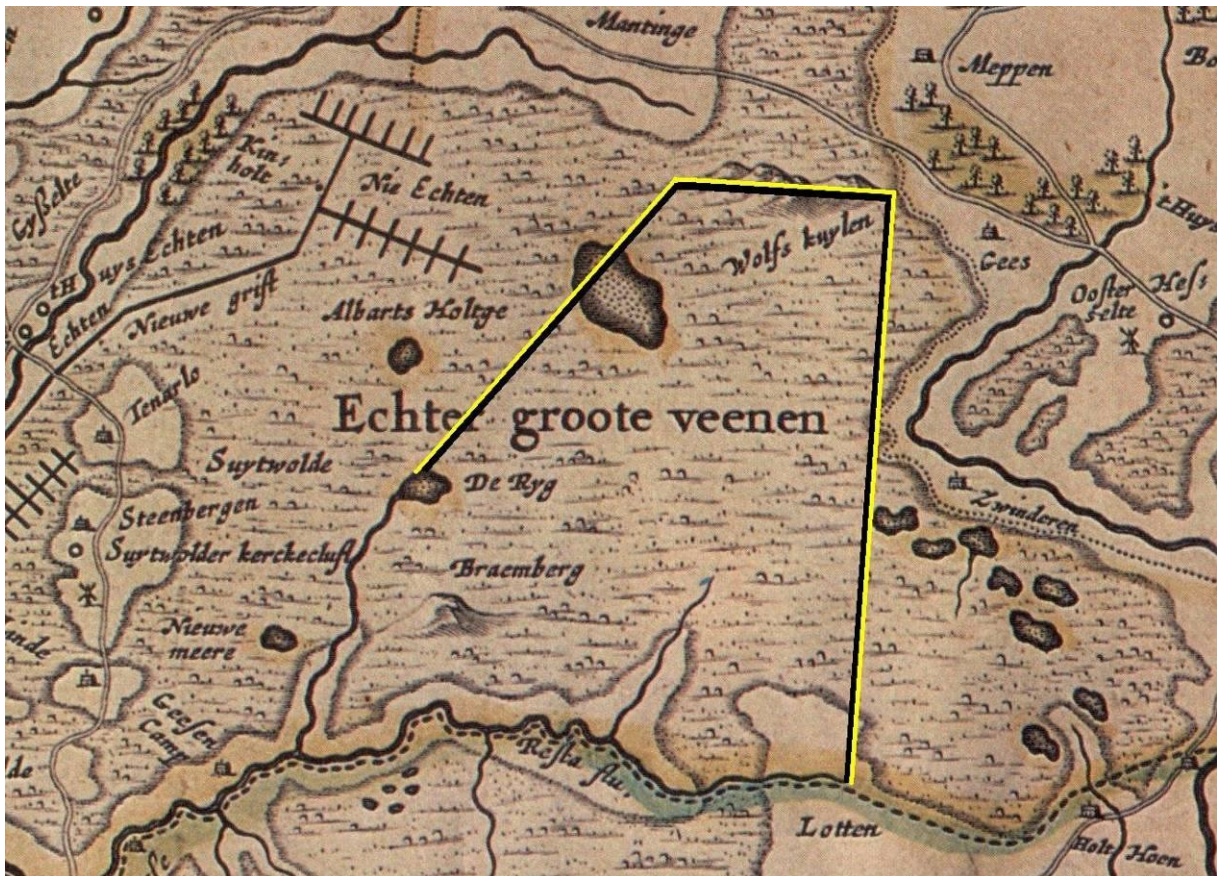

de boeren van Meppen onder de Meppense Venen. Of dat ook zo was, dat was toen nooit uitgezocht, maar werd ook niet bestreden. Sowieso is het de vraag hoe de boeren van Meppen dit hele veenpakket van 'hun' Meppense Venen konden opeisen en verkopen. Had het te maken met oude rechten van een inmiddels uit elkaar gevallen marke, waar Meppen ooit deel van uitmaakte?

Wapen van de Burmania's, sinds 1520: Gevierendeeld: I In goud een halve adelaar van zwart, uitkomende van de deellijn; II en III in blauw een klaverblad van goud aan een stronkje van hetzelfde, geplaatst in de richting van een linkerschuinbalk; IV In goud een leeuw van rood.

In de toenmalige Drentse zanddorpen was het onroerend goed merendeels eigendom van een kleine groep zogenaamde eigenerfden. Dit waren boeren met een eigen erf (boerderij, eventuele schuren, woningen voor de meiers, eigen arbeiders, en direct omliggende grond). Ze hadden eventueel nog wat weide- of landbouwgrond bij hun boerderij liggen. De wegen en de belangrijkste wei- en bouwlanden waren gemeenschappelijk bezit, en werden gezamenlijk bewerkt. Deze landerijen vormden de rondom het dorp liggende essen. Daarachter lag heide, veen of bos, eveneens gemeenschappelijk bezit. Iedere eigenerfde wist precies hoe groot zijn aandeel in het gemeenschappelijke bezit was. Dit aandeel werd waardeel genoemd. Maar vaak wist een eigenerfde boer niet exact wat dit waardeel inhield en wat het exact waard was, omdat de grenzen niet overal waren vastgelegd. Vooral in de veengebieden was dit onduidelijk. De eigenerfde boeren en hun ongedeelde bezittingen vormden de marke. Tussen de boeren en meiers woonden ook keuters, kleine boertjes zonder waardeel in de marke. Alle inwoners van een dorp vormden samen de boerschap of buurschap. Daar waar zaken van gemeenschappelijk belang besproken moesten worden gebeurde dat als buurschap. Daar waar sprake was van belangenbehartiging van ongedeeld bezit, traden eigenerfde boeren op namens de marke.

In 1551 gresden de venen van het latere Echten-Hoogeveen aan alle zijden aan ongedeelde bezittingen van omliggende marken. De eigenaren maakten aanspraak op het gebied, maar niemand wist precies wie de eigenaar van wat was, of waar de grenzen lagen. De boeren van Meppen hadden het over de Meppense Venen, en rekenden dan alles tot aan de Reest onder hun marke. Drost Reinolt van Burmania of Bourmania van Drenthe en Coevorden was in de venen geïnteresseerd. Hij zocht contact met de boeren van Meppen. De 30ste april 1551 waren Reinolt en zijn vrouw Liesbeth van Braekel beiden in Meppen aanwezig om de venen over te nemen. Er volgde een stoklegging. Hinrik Lepel en Johan Haninck traden op namens de markegenoten. Schulte Frans Koops van Dalen, Oosterhesselen en Zweelo maakte een verklaring op, waarin de stoklegging en de levering van de venen werd bevestigd. In het op perkament opgemaakte contract werden de bezittingen omschreven als: 'Een stuk moerlands of veenlands, strekkende en beginnende uit onzer marken van die wolfskuilen aan, wendt op of aan de Beek die dat Sticht van die Drentse scheidt, en met een zijde naar Lutten en met de andere zijde aan de marke van Zuidwolde.' Wat Burmania voor de venen betaalde, dat is niet duidelijk, maar het was blijkbaar genoeg. We lezen namelijk over 'een somma van penningen, daar ze wel mee tevreden zijn'

De Meppense Venen. De grenzen ervan zijn uitgetekend op een variant van de kaart van Pynacker. Een uit het Riegmeeer lopend beekje en de zuidelijke stroom van de Reest, de Lutter Beek, vormen de zuidoostelijke - en de zuidgrens.

Drost Burmania en zijn vrouw werden daarmee ogenschijnlijk de nieuwe eigenaren van het hele gebied, veenlaag en ondergrond, dat we later zouden leren kennen als de oostelijke helft van de Krakeelse Wijken en alle grote Hollandseveldse wijken, in het latere Grote Blok. Het is het gebied ten zuiden van de Wolfskuilen, nu het Gevleugelde Woud, tot honderden meters over de grens met Overijssel¹. Ten westen gresde het gebied aan de marke van Zuidwolde. We lezen

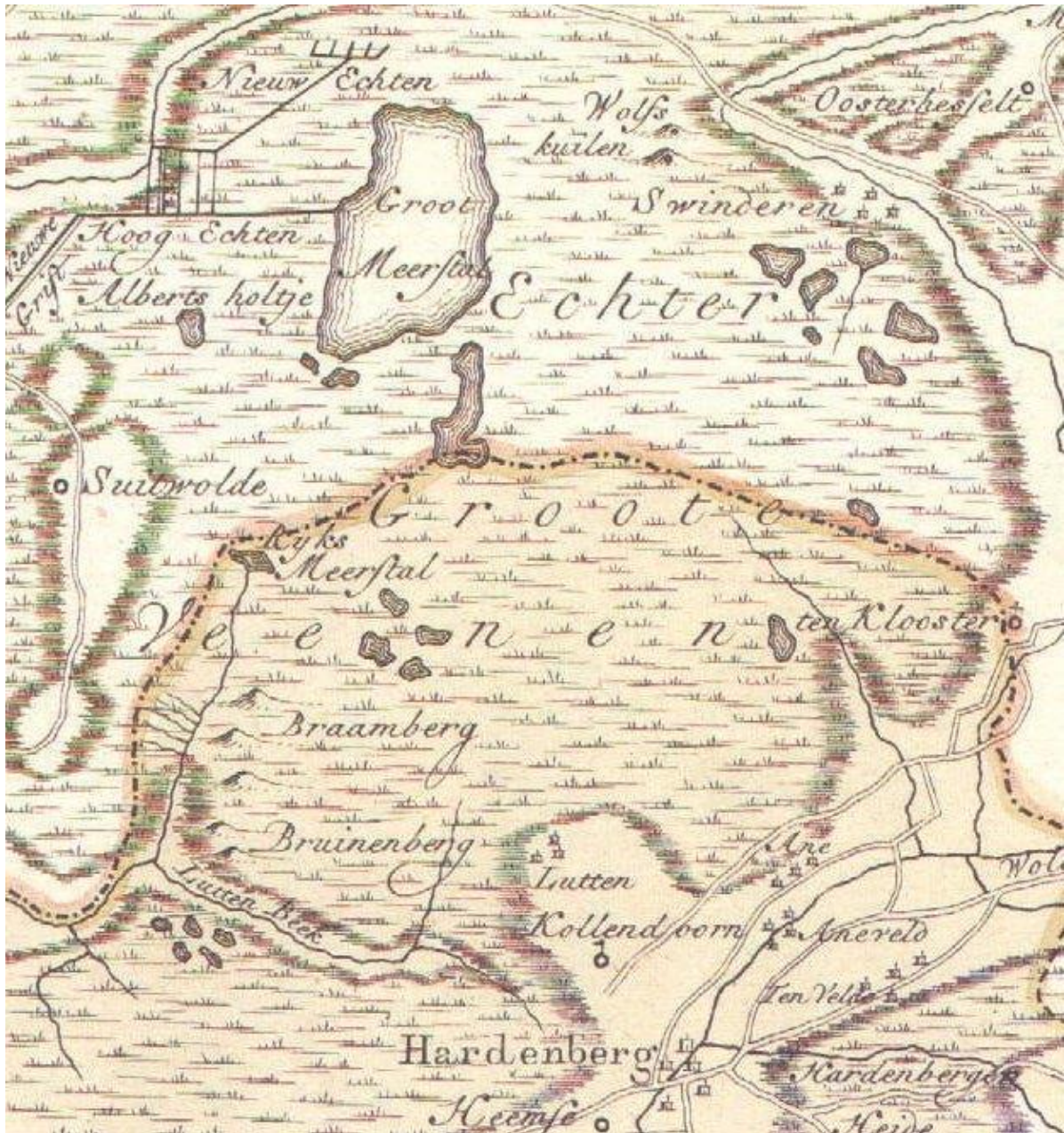
echter nergens hoe lang die grens met Zuidwolde was. Hoe ver liep de grens naar het noorden door? Omdat de Reest met een beekje uit het Riegmeer werd gevoed, kon dit beekje en het Riegmeer als grens worden beschouwd. Zo kon zelfs het hele gebied van het Riegmeer en alles wat daar in Drenthe ten zuidoosten van lag, onder de overdracht worden gevoegd. Ten oosten van het Riegmeer lagen dus de Meppense Venen, ten westen van het Riegmeer de marke van Zuidwolde. Tenminste, dat beweerden de boeren van Meppen. De tekst² van van 30 april 1551:

“Ik Frans Coops in den tijd van wege kom: key: maytt: te Dalen, Hesselen en Zweelo schultens, doe konde en bekenne en mits deze open bezegelde brief hoe dat voor mij zijn gekomen de gemene bureen van Meppen, gelegen in 't kerspel van Zweelo, en bekenden dat ze met vrije wil, eigen berade en iederkens wel voorbedachte moede, toegestaan hebben de erenfeste en eerbare Reinolt van Bourmannia Drost te Coevorden en de eerbare en deugdzame Juffer Elysabet van Braekel, zijn echte en rechte huisvrouw, en haar erfgenamen, een stuk moerland of veenland, strekkende en beginnende uit onze marke, van de Wolfskuilen aan, wendt op of aan de beek, die dat Sticht van die Drentse scheidt, en met de ene zijde naar Lutten, en met de andere zijde aan de marke van Zuidwolde, zo als dat gelegen is, en alle alzulke gerechtigheid als ons daar van toe komt, dat de voorzeide Reinolt van Bourmannia en Juffer Elysabet van Braekel, en haar erfgenamen tot haar vrije wille mogen gebruiken, en haar besten oorbaar daar mede doen, zonder wederlegging of bespiring van die bureen van Meppen en staan voorts mede toe alles wat bij lieden met rechte, of met vriendschap bekomen of voorweren kunnen, idoch alles buiten lieden en oorzaak der bureen van Meppen.

Hiervoor hebben Reinolt van Bourmannia en Juffer Elysabeth van Braekel, de bureen van Meppen weder toegestaan, een somma van penningen, daar ze wel mee tevreden zind, en ontvangen hebben de leste pennink met de eerste en danken Reinolt van Bourmannia en Juffer Elysabet van Braekel daar van zoder betalinge, en hebben voorts de stok gelegd voor erfburen te Zweelo als Henrick Lepel en Johan Hannick, als naar de hoogste Drentse Landrecht behoort, alles toebehoort Reinolt van Bourmannia en juffer Elysabet van Braekel, en haren erfgenamen voorzeide zonder arglist in een oorkonde der waarheid hebben wij gemene binnenburen van Meppen gebeden de eerbare Frans Coops schultus voorzeid deze brief voor ons en onze erfgenamen te bezegelen. Dewelke ik Frans schultus voorzeid te vriendelijker begeerten van de bureen voorzeid geerne gedaan en mijn zegel van gericht weze beneden aan dezen.”

In de 17^e eeuw had men nog de beschikking over een kaart van het gebied. Die is verloren gegaan. Egbert Clant tot Scharmer, zaakgelastigde voor Ada van Burmania stelde in 1637 dat de Meppense Venen wel 5000 tot 6000 morgen groot waren³. In dit gebied lag ongeveer 3000 morgen van wat later beschouwd werd als het gebied van de Compagnie van de 5000 Morgen. Zo beredeneerd kocht Burmania een geweldig groot gebied. Maar er was wel een probleem. Het betrof onverdeeld veen, waar ook andere marken rechten op konden doen gelden. De grootte van het gebied was pas zeker, als men zou weten waar de grenzen met de marken van Zuidwolde en Lutten zouden liggen. Omdat die grens nog niet was vastgesteld, was ook de exacte grootte van het verkochte stuk veen niet vastgesteld. De boeren van Lutten beschouwden de Reest ook als de grensrivier, en redeneerden eveneens dat het Riegmeer nog binnen hun eigendom viel, met gevolg dat ze grote delen van de Meppense Venen op zouden gaan eisen. Daar kwam nog bij dat er ook andere Zuid-Drentse marken waren, die grensden aan het uitgestrekte veengebied, en op basis van al vastgestelde markegrenzen eveneens een deel van het aangrenzende veengebied op zouden kunnen eisen. Eigenlijk wist drost Burmania dus helemaal niet wat hij zou verwerven met zijn koop. Feitelijk kocht hij niets anders dan de claim die de marke van Meppen op basis van de toenmalige markegrenzen kon leggen op het genoemde onverdeelde veengebied.

De grens, volgens een kaart van Overijssel. Het Riegmeer werd vanwege een op de Reest uitlopend beekje als deel van het Reeststelsel werd beschouwd. Daarom kon Overijssel het Riegmeer claimen, en een flink stuk van Drenthe, en kon men van Drentse zijde de Meppense Venen laten uitlopen tot aan het Riegmeer. Het maakt meteen duidelijk hoe omstreden de zuidelijke venen waren....

Wat hij concreet in handen zou krijgen, zou afhangen van wat de andere marken uit Drenthe en Overijssel van het veen zouden opeisen en uiteindelijk feitelijk zouden krijgen. Er waren zoveel marken die zuidelijker lagen dan die van Meppen, en die ook delen van het Drentse veen boven de Reest konden opeisen, dat het wel heel uitzonderlijk zou zijn als de claim van Meppen, doorverkocht aan Burmania, ook daadwerkelijk een stuk veen van de Wolfskuilen tot de Reest op zou leveren. Maar dat maakte bij de stoklegging van 30 april 1551 niets uit, en zou ook de latere eigenaren van de Meppense venen niets uitmaken. Op papier stond dat ze eigenaar waren van de ondergronden en venen van de Wolfskuilen tot de Reest, ze rekenden zich rijk met 5000 tot 6000 morgen veen en ondergrond, en dat eisten ze dan ook op.

Reinold van Burmania is dezelfde die in Friesland bekend was als Rienck van Burmania. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een gevelsteen uit Leeuwarden, waarop te lezen is: "Rienck va(n) Burmania ridder en(de) drost tot Coevarde(n) anno 1555." Dat was in de jaren dat we in de Drentse analen Reinold als Drost vermeld vinden. Rienck/Reinold van Burmania was een zoon van Tjaard van Burmania (1480-1541) en zijn eerste vrouw Tiets Unia, weduwe van Watse Roorda.

Karel V

Zowel met zijn eerste en als tweede echtgenote woonde Tjaard op het "Olde Bourmanye Huys" te Leeuwarden. Hier groeide Reinold op. Na de dood van Reinolds moeder vond zijn vader een nieuwe vrouw in Graets Cammingha. Vader Tjaard was een aanzienlijke figuur die tal van functies bekleed en opdrachten uitgevoerd heeft. Op 1 juli 1515 werd hij op het koor in de St. Vitus-kerk door de stadhouder in naam van Karel van Bourgondië tot ridder geslagen en op 14

november 1520 samen met zijn broer Douwe in de Rijksadelstand bevestigd. Dat ook vader Tjaard en oom Douwe er naast hun Friese namen andere namen op na hielden, blijkt uit de akte van keizer Karel V, waarin het verheffen in de adelstand werd vastgelegd. Daarin heetten de gebroeders Burmania geen Tjaard en Douwe, maar Erhard en Dominicus⁴. Tjaard oefende onder meer de functies uit van grietman, rentmeester en dijkgraaf in het Bildt en olderman van Leeuwarden. Verder werd hij benoemd tot drost op het blokhuis van Dokkum, staat hij vermeld als grietman in Wymbritseradeel en als dijkgraaf en gedeputeerde van Oostergo. Tjaards vrouw Tets Unia trachtte de kinderen op te voeden en aan te sporen tot de hoogste ambten. Er werd van haar gezegd: "se solden hoer kynderen bandreheren ghenooten maecken, al sullendse met den ene foet daerom in de hel comen". Baanderheren zijn edelen, die het recht hebben hun welgeboren mannen onder een banier ten strijde te voeren. Kortom, Tets Unia wilde dat haar kinderen krijgsheren werden, al moesten ze met één voet in de hel komen⁵.

Reinold werd krijgsheer, en was veel van huis. Reinold was in 1539 en 1540 al waarnemend Drost geweest. Na de dood van Drost George Schenck van Toutenburg in 1540 werd Rienck Drost van Drenthe en slotvoogd van Coevorden. De ambten waren Reinold toebedeeld als gunsteling van Karel V. Hij had hiermee een niet gering inkomen: een jaarwedde van vierhonderd carolusguldens en een derde deel van de boeten, waarvan hij voor zeshonderdveertig goudguldens een troep van zevenentwintig bewapende soldaten moest onderhouden op het Coevordense kasteel. Als Drost moest hij zich regelmatig laten waarnemen door anderen, want hij bleef actief krijgsheer in keizerlijke krijgsdienst. Ook zijn ouderlijk huis werd in deze jaren zijn eigendom. Na de dood van zijn vader verviel het oude Burmaniahuis eerst aan Reinolds broer Joost, en na diens kinderloze overlijden aan Reinold zelf. Kortom, er was een thuis in Coevorden en in

Leeuwarden, maar hij was er niet veel te vinden. In de Friese bronnen vinden we Reinold getrouwd met Deytzen Jantjesdr. van Unema, van Blija. In de Drentse stukken vinden we zijn tweede vrouw Elisabeth van Brakel, mede-eigenares van de Meppense Venen.

Wat was de reden dat Reinold van Burmania en zijn vrouw dit ogenschijnlijk waardeloze moeras kochten? Reinolds vader was als vervener actief in het Surhuizumer Veen, waarvan hij het zuidelijke stuk had gekocht. In 1522 sloot hij een overeenkomst met Buweklooster over het graven van een vaart, die hij en het klooster beiden konden gebruiken⁶. Reinold van Burmania was behalve de zoon van een Friese edelman, ook de zoon van een Friese vervener, zodat hij wist wat hij deed, bij de aankoop van de Meppense Venen. De bedoeling was om ze op een geschikt moment met geschikte partners aan snee te brengen. De aankoop van 1551 stond niet op zich, en moeten we zien in het kader van de veenpolitiek van Karel V, de toenmalige koning van Spanje en heerser over de Nederlandse gewesten. Deze had in 1550 strenge bepalingen afgekondigd, die een einde moesten maken aan de landvergravingen in het laagveen van Holland en Utrecht. Kapitaalkrachtige lieden weken vervolgens uit naar de hoogveengebieden in het noorden, waarvoor deze bepalingen niet golden. De aankoop van de Meppense Venen was de eerste van drie grote projecten in een paar maanden tijd. Twee en halve week later, 19 mei 1551, richtten Reinold van Burmania, zijn neef mr Reincke van Burmania uit Leeuwarden, Johan en Wigbold van Ewsum van de borg Nienoord bij Leek, en Reinier van Aeswijn, heer van Brakel, een ‘societeit en maatschap’ op om gezamenlijk de venen onder Veenhuizen en in Haule te gaan exploiteren. De 10de juni van dat jaar ontmoetten ze elkaar bij Veenhuizen, voor een inspectietocht. De noodzakelijke investeringen bleken te hoog, het werd niets⁷.

Het spreekt voor zich dat de heren ook gesproken hebben over de Meppense Venen, als een mogelijk alternatief, maar ook dat zal hen nog te duur zijn geweest. De afvaart van de turf uit deze venen kon via de Reest. Deze zou gekanaliseerd moeten worden. Maar het kwam er nog niet van. Andere venen zouden voorlopig nog goedkoper aan snee kunnen worden gebracht. Na de overdracht bleven de Meppense Venen liggen voor wat ze waren. In ieder geval had Reinold in afwachting van mogelijkheden ten aanzien van de kanalisering van de Drentse beken en riviertjes alvast een stuk veen voor eigen activiteiten veilig gesteld. In dat zelfde jaar, op 24 juli 1551, tekenden Pyter Hettes van Dekema uit Jelsum, Johan van Cuyck Anthonisz en Floris Foeys uit Utrecht een contract van samenwerking, waarmee de vervening in het huidige Heerenveen op gang kwam. Dit werd wel een succes, en de vervening werd een voorbeeld voor de latere Compagnie van de 5000 Morgen. In een kroniek uit 1622 werd van het werkvolk gezegd: “Het volk welke tot dezen gebruikt werd, ging met trommelslag aan ’t werk en vertrok insgelijks op die wijze.”⁸

In 1552 kochten Reinold van Burmania en zijn vrouw grote stukken veen in Opsterland. Dit veen bleef tot 1600 in de familie, en werd toen uit hun nalatenschap verkocht aan drie patriciërs uit Leeuwarden⁹. Reinold van Burmania overleed in 1558. Hij was weer op oorlogspad. Nu als krijgsheer van Philips II, die in 1556 zijn vader Karel V had opgevolgd. Een leger van Spaanse troepen (waaronder ook de Nederlandse soldaten toen vielen) en Engelsen belegerde Saint Quentin. Op 10 augustus 1557 kwam het tot een beslissende veldslag, waarbij de Franse legers werden verslagen. Reinold van Burmania is niet meer thuis gekomen. Hij stierf tijdens de naweeën van deze oorlog en werd begraven in het koor van de bovenkerk van Douai, Frankrijk. Hij stierf kinderloos. Wat er met de venen gebeurde kunnen we reconstrueren door te kijken naar wat er met het Burmaniahuis gebeurde. Bekend is dat het Burmaniahuis te Leeuwarden na de dood van Reinold geërfd werd door Tjaard van Burmania, zoon van Reinolds broer Joost.

Toen Tjaard kinderloos overleed, verviel het Burmaniahuis aan diens broer Claes van Burmania, Drost van Drenthe. Aangezien ook de helft van de Meppense Venen eigendom werden van Claes van Burmania, moet dit bezit dezelfde weg zijn gegaan: van Reinold naar neef Tjaard, vervolgens naar Claes. Bij zijn overlijden in 1581 liet Claes alleen dochters achter. De Meppense Venen gingen naar zijn dochter Adde of Ada uit Leeuwarden. Liesbeth van Brakel, de weduwe Burmania, hield haar helft van de Meppense Venen tot 1581.

Op 9 juni 1581 vond de stoklegging plaats, waarbij de helft van de venen van Reinold van Burmania door Liesbeth werden verkocht aan Cornelis Trumper, schulte van Diever, en zijn vrouw Claes van Millinge. Willem Wessels, pander van Drenthe, was door Burmania's weduwe gemachtigd om namens haar de stok te leggen¹⁰. Schulte Cornelis Trumper bezat nu de helft van een onduidelijk begreind en ongedeeld veengebied, pakweg 1/4^e van wat later werd toegerekend aan de Compagnie van de 5000 Morgen. De kinderen van Cornelis Trumper en Claes van Burmania erfden de venen, en deden er net als hun ouders helemaal niets mee. De venen lagen nog even natuurlijk en ongeschonden als ze er ook al voor 1551 hadden gelegen. Elders gingen hun activiteiten als vervenersfamilie gewoon door. In dat opzicht leek hun houding op die van Roelof van Echten vanaf 1625. Er lag een gebied, waar anderen niet aan konden komen. Als de tijd rijp was, zouden ze hiermee gaan handelen, of zelf de turfgraverij ter plaatse op gang brengen.

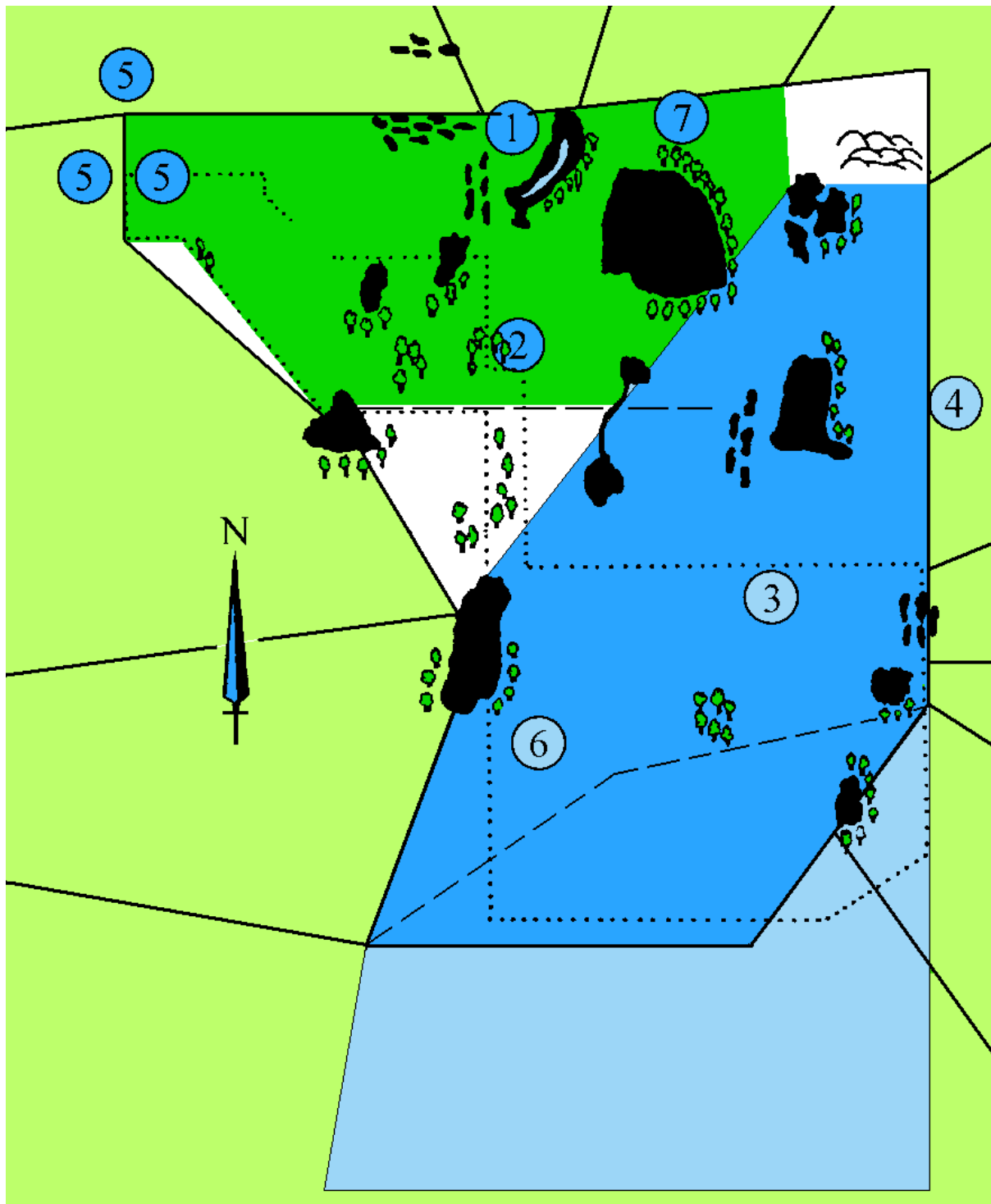
De Notre Dame van Douai. Hier werd Reinold van Burmania begraven.

Dit historisch overzicht is kort en niet voorzien van uitvoerige contracten, zoals we die wel kennen rondom de venen van Steenbergen en Ten Arlo. Zo zou ten onrechte het idee kunnen bestaan dat met de Meppense Venen geen plannen waren. Alsof de eigenaren nog niet hadden

uitgedacht of aan het uitdenken waren hoe ze het gebied aan snee zouden kunnen brengen. Alsof ze geen visie hadden op het gebied. We moeten hierbij niet vergeten dat we de uitvoerige contracten met betrekking tot Steenberg en Ten Arlo alleen maar hebben, omdat de boeren van die marke hun veen en ondergrond niet zomaar verkochten. Het ging in gedeelten, veen en ondergrond apart, en iedere keer werd er uitvoerig onderhandeld, zoals we terugzien in de in de contracten opgestelde voorwaarden. Daardoor krijgen we een beeld van wat er allemaal gedacht en overwogen werd. Dat beeld hebben we niet van de Meppense Venen, omdat die bij de verkoop in 1551 en 1581 zonder uitvoerige onderhandelingen in andere handen overgingen. In één keer werd iets verkocht, zonder extra voorwaarden, en met stoklegging, zodat er geen gezeur meer over zou komen. Dat neemt niet weg dat ook de Burmania's en hun familie alle kennis en visie in huis hadden, nodig om aan de slag te kunnen. Wanneer de tijd rijp zou zijn, zouden de familie-veenderijen in andere delen van Noord Nederland als voorbeeld kunnen dienen. Maar dit levert geen mooie grote bezegelde contracten op, die indruk maken op een gemakkelijk beïnvloedbaar publiek. Goed lopende overdrachten, zonder problematische verhoudingen, leveren weinig archief op. Alleen dan, wanneer er doorlopend problemen zijn, komt er veel archief. En dat was precies wat het geval was, in de marke van Steenberg en Ten Arlo, en in de beginjaren van de Compagnie van de 5000 Morgen.....

Er was bij de Meppense Venen ook geen sprake van problemen rondom Heerlijke rechten. De Burmania's wensten geen Heerlijkheid in te stellen en kwamen niet in het vaarwater van een andere Heer wiens Heerlijke rechten ze aantastten, zoals aan de westzijde van het Hooge Veen wel is gebeurd. Ook daardoor is er van de westzijde van het veenpakket meer archiefmateriaal, meer te vertellen, dan van de Meppense Venen. Wat betreft de bronnen voor het beschrijven van de betrokken dorpen, Meppen en hun burens, moeten we concluderen dat er uit de periode van de verkoop van de Meppense Venen geen actuele bronnen zijn. De 17^e eeuwse beschrijvingen zijn er wel degelijk, maar de Meppense boeren verkochten hun venen pakweg 75 jaar eerder. Omdat er een complete 80-jarige oorlog over het gebied ging, met inbegrip van dodelijke pest, is het onzeker of de 17de eeuwse bronnen wel een beeld geven dat ook gold voor 1551, en worden deze dorpsbeschrijvingen hier achterwege gelaten.

De soepele overdracht van veen en ondergrond in de Meppense Venen en het afwezig zijn van lange gerechtelijke procedures, heeft ook nog een ander effect gehad. Behalve dat er dus geen stapel oude acten is overgeleverd – twee korte stokleggingsbrieven, dat is alles – is er ook geen centrale aandacht voor één persoon gekomen. De aandacht die door de stukken rondom de overdrachten en de rechten van het Oosterveen gericht werd op Roelof van Echten, heeft alles te maken met de procedures. Daardoor wordt in de geschiedschrijving daarover doorlopend de naam van Roelof van Echten genoemd. Uit voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat in de voorgeschiedenis van de Compagnie van de 5000 Morgen naast Roelof van Echten de naam van Reinold van Burmania past, in gelijke orde van grootte, maar in ongelijke orde van inbreng van veen. Reinold van Burmania had al 5000-6000 morgen, veen en ondergrond, waarvan ongeveer 3000 morgen opgingen in de Compagnie van de 5000 Morgen¹¹. Roelof van Echten had in 1625 hooguit 2000 morgen veen, zonder ondergrond.

De Meppense Venen, donkerblauw en lichtblauw, in relatie tot de venen van de Compagnie van de 5000 Morgen (donkergroen, wit en donkerblauw). Het donkergroene deel is wat Roelof van Echten in 1625 in een ruil toebedeeld kreeg. Het witte veenland is toentertijd niet overgedragen, maar werd wel geclaimd en gedeeltelijk in bezit genomen. Conclusie: zonder Meppense Venen geen 5000 morgen.

HET VEENLAND VAN STEENBERGEN EN TEN ARLO

MARKEGROND ALS ONDERGROND VAN DE PLAATS HOOGEVEEN

De oudste geschiedenis van het grondgebied van de huidige plaats Hoogeveen hangt nauw samen met die van de marke van Steenbergen en Ten Arlo, in het kerspel en de voormalige gemeente Zuidwolde. Dit omdat het dorp Hooge Veen in 1636 werd gesticht op grondgebied van deze marke, en tot de formele overdracht van de ondergrond (1664, door middel van stoklegging) daar juridisch deel van uit bleef maken. In 1664 was het dorp al uitgebreid tot op andere delen van deze marke, dat als Zuidwolder-Hoogeveen de geschiedenis in zou gaan. De oudste geschiedenis van de marke, is daarmee ook de oudste geschiedenis van de grond onder de huidige plaats Hoogeveen. Op 1 januari 2005 woonden er in de plaats Hoogeveen 37982 personen. Daarvan woonden er 24745 in de woonwijken ten oosten van de A 28. Ze woonden zowel in Echtens-Hoogeveen als in Zuidwolder-Hoogeveen. In 1811 werd Zuidwolder-Hoogeveen losgemaakt van Zuidwolde en bij de nieuw gevormde gemeente Hoogeveen gevoegd. Er woonden per 1 januari 2005 13237 personen ten westen van de A 28, in De Weide. 1594 personen woonden daarvan in de Erflanden, een gebied dat pas bij de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1998 bij de gemeente Hoogeveen werd gevoegd. De rest van de bevolking van De Weide woonde op het grondgebied dat per 1 oktober 1970 bij de gemeente Hoogeveen werd gevoegd. Alle ondergrond is daarmee oorspronkelijk markegebied van Steenbergen en Ten Arlo geweest. En Hoogeveen was daarmee veengebied van zeven hoeven en vijf heren.

De ondergrond onder de plaats Hoogeveen was deels veen en slecht toegankelijk, het gebied ten oosten van de Hoofdstraat, en deels weidegrond, de landerijen ten westen daarvan. Ten zuidwesten daarvan lagen enkele hoeven. De bewoningsgeschiedenis van dat gebied gaat verder terug dan de schriftelijke bronnen ons kunnen aangeven. Verondersteld wordt dat de naam Steenbergen herinnert aan een of meer inmiddels verdwenen hunebedden, en dit veronderstelt een bewoningsgeschiedenis van duizenden jaren. De naam Ten Arlo wordt uitgelegd als een samenvoeging van arnu, arend, en lo, een bos met een open plek. “Ten Arlo” betekent dan “In het arendsbos”. Waarschijnlijk hebben er dan ook al in de prehistorie boerderijen gestaan in de marke van Steenbergen en Ten Arlo, al ver voordat er sprake was van een marke. Voor het verwerven van landbouwgrond, werd de bosrand stukje bij beetje terug gedrongen. Bomen werden gerooid, grond geëgaliseerd, en de rogge schoot al gauw op.

Het ontstaan van de ongedeelde marke Steenbergen en Ten Arlo ligt onduidelijk. De definitie van marke wordt in de bestaande literatuur nogal verschillend neergezet. De visie veranderde met het voortschrijdende inzicht tijdens nieuw onderzoek. Slichter van Bath concludeerde in zijn dissertatie uit 1944 dat er tot de 13^e eeuw geen marken waren. Beslissingen werden genomen door de buurtschappen. Toen in de 13^e eeuw de bevolkingsgroei zodanig groot werd dat er rumteproblemen kwamen en overexploitatie van de gemeenschappelijke veldgronden dreigde, werden markenorganisaties opgericht, die vanaf dat moment het gebruik van deze veldgronden regelde, net als een aantal andere zaken van algemeen belang. Hij ging er nog van uit dat het woord ‘marke’ zowel het territorium van een buurtschap betrof als de markenorganisatie of de markengenootschap. Dus zowel het gebied als de beheerende organisatie. Marke en buurtschap waren volgens hem twee verschillende zaken¹². Heringa kwam in 1982 na onderzoek van de

Drentse rechtsbronnen dat buurtschap en markegenootschap geen twee verschillende bestuursorganisaties waren. Buurtschap en markenootschap waren één, opererend misschien onder verschillende namen, maar volledig één. De conclusie moet dan ook zijn dat de marken niet ontstonden in de 13e eeuw, maar zo oud waren als de buurtschappen. Deze buurtschappen hebben vanaf hun eerste ontstaan hun eigen gebied beheerd. ‘Marke’ heeft oorspronkelijk de betekenis gehad van ‘merk’, grens, en is daardoor een door een grens omsloten gebied. Het gebied van de buurtschap. Vandaar ook wel aangeduid met het woord ‘buurmarke’¹³.

Een buurtschap had dus een gezamenlijk beheerd gebied, dat marke werd genoemd. De marke was een uitvloeisel van de buurtschap. Hierop waren enkele uitzonderingen, namelijk daar waar grootgrondbezit van kloosters of heerlijkheden een rol speelde in de vorming van de marke¹⁴. Is ook de marke van Steenbergen en Ten Arlo zo’n uitzondering geweest? Grondverdeling uit 1641 maakt duidelijk hoe de aandelen van Steenbergen, Ten Arlo en Lubbinge in de marke zich verhielden. Uit het verdelingsplan¹⁵ komen we op op verhoudingen van Steenbergen, Ten Arlo en Lubbinge als 16:16:1. Steenbergen was verdeeld in vier aandelen, Ten Arlo in vijf, Lubbinge stond nog weer apart. Dit pleit er voor te veronderstellen dat deze drie buurtschappen al langere tijd apart stonden, binnen het gebied van de marke. Ook de naam pleit ervoor te veronderstellen dat er sinds mensenheugenis zeker twee buurtschappen waren. De meeste marken hadden de naam van één buurtschap en voldeden daarmee aan het geschetste beeld van een buurtschap die een marke had. De marke van Steenbergen en Ten Arlo is naamkundig een uitzondering. De beide buurtschappen worden al naast elkaar genoemd in 1417, als sprake is van “die Steenberger ende Hovelynger huys”¹⁶. Met het laatste doelde men op Ten Heuvel.

De marke van Steenbergen en Ten Arlo, dat wil zeggen het gebied met een gezamenlijke grens, ontstond dan ook waarschijnlijk toen in de middeleeuwen enkele buurtschappen met samen zeven hoeven bij elkaar werden gevoegd in één leen. Ze werden als ‘de zeven hoeven’ door de bisschop van Utrecht uitgegeven aan de Heer van Ruinen. Wanneer dit voor het eerst is gebeurd, is niet bekend. De Heerlijkheid Ruinen was een leen van de bisschoppen van Utrecht, waarbij tal van andere lenen hoorden. De zeven hoeven waren niet direct onderdeel van die Heerlijkheid, wanneer we dit begrip juridisch gezien juist interpreteren, maar werden wel iedere keer aan dezelfde beleend als waar de Heerlijkheid aan beleend werd. Ze hoorden daarmee eeuwenlang bij het geheel van geleende rechten en bezittingen van de Heer van Ruinen. De eigenlijke Heerlijkheid was beperkt tot het recht op rechtspraak in een beperkt gebied in en rond Ruinen en Ruinerwold. Hoewel juridisch misschien niet helemaal juist, is de term ‘Heerlijkheid Ruinen’ in de praktijk ook in zwang geraakt als benaming voor het hele pakket rechten en goederen dat de Heer van Ruinen in leen had, dus ook voor het leengoed van de Zeven Hoeven¹⁷.

DE COMPLEXE SAMENHANG VAN HET LEENGOED VAN DE ZEVEN HOEVEN

In de eerste helft der 12e eeuw komt een Otto van Ruinen als Heer van Ruinen voor onder de ministerialen van de bisschop. Zeer waarschijnlijk was deze toen bezitter van zowel de Heerlijkheid, en de daarbij horende ‘Zeven hoeven’, inclusief het grondgebied onder het dorp Hoogeveen. Nadien kent de geschiedenis een reeks van heren en vrouwen van Ruinen. Het oudste getuigenis van het leen van de zeven hoeven brengt ons naar de 14^e eeuw. Toen waren er onder de boerderijen in het kerspel Zuidwolde zeven erven, die deel uitmaakten van de leengoederen van de Heer van Ruinen. We vinden de ‘Zeven Hoeven’ vermeld in een opsomming¹⁸ uit 1387 van de leengoederen van de Arent Huys, Heer van Ruinen. Het gebied van het latere dorp Hoogeveen was ‘toebehoren’ bij de erven van Steenbergen en Ten Arlo. Zes van de zeven hoeven zijn steeds

bekend geweest. Het ging om de Barelds- of Barroltshoeve, de Postinge- of Poestingehoeve (beiden op Steenberg), de Dingstellingshoeve (later Pinksterman, Pinksterhuis op Ten Arlo), een hoeve op Lubbinge en twee boerderijen ‘in de Erle’, het ‘Hovelingegoed’, beide bewoond door een familie Ten Heuvel¹⁹. De feitelijke belening van deze goederen is doorgegaan in de 15^e en de 16^e eeuw. De goederen waren een leen van de bisschop van Utrecht, de eigenlijke eigenaar op de achtergrond. De bisschop bepaalde wie de Heerlijkheid Ruinen in leen kreeg, en wie daarmee ook het leen van de zeven hoeven kon beheren. Belening kon ook een stap hoger gebeuren. Het werd duidelijk vermeld in 1550, toen Hinrich van Munster in 1590 de Heerlijkheid Ruinen en alle bijbehorende lenen en goederen van de keizer zelf beleend kreeg. We lezen, samengevat, in de oorkonde van het door Karel V uitgegeven leen²⁰:

“1550 april 23. Kaerle (V), keizer, enz. oorkondt, dat voor Maximiliaen van Egmond, graaf van Buren, enz., stadhouder van Vrieslandt, Overijssell, Groningen en de Omlanden, en Goessen van Raesfelt, drost van Twenthe, en Uniko Ripperda als leenmannen, Hinrich van Munster in Deventer upten Xen dach juni in ‘t jaer ons heren duysent vijffhondert vijff en viertich (10 juni 1545) in de plaats van wijlen Berent van Munster, zijn vader, beleend is met:

- 1.De heerlijkheid en het gericht van Ruynen;*
- 2.De goederen, Buddeldinckwolde, Haekeswolde en ter Balinge genaamd;*
- 3.De goederen, den Oldenhoff en de Nijenhoff genaamd;*
- 4.De tienden te Ruynen en Pette;*
- 5.De goederen, Wulverinck, Ludderinck, Haedeboldinck, Westerbrinck, Broecksinck en Oelde Lanssinck genaamd;*
- 6.De gruit te Ruynen;*
- 7.Zeven hoeven land, die in het kerspel van Zuytwolde gelegen zijn;***
- 8.Het goed, toe Oeldinck genaamd, dat in het kerspel van Dalen gelegen is;*
- 9.De tienden te Gees, dat in het kerspel van Hasselen (Oosterhesselen) gelegen is;*
- 10.De grove en smalle tienden, gaande uit de erven Roederinck en Ribbertinck genaamd, die in het kerspel van Dever (Diever) gelegen zijn;*
- 11.Het goed, Westersche Wildenberch genaamd, dat in het kerspel van Oevereysten (Avereest) gelegen is;*
- 12. Het erve, Remmeringe genaamd, dat te Banloe (Ballo) in het kerspel van Rolde gelegen is;*
- 13.Het erve, Nijdinck genaamd, dat in het kerspel van Norch (Norg) gelegen is;*
- 14.De boterpacht, gaande uit de goederen, Buddinckwolde en Upter Bullinge genaamd;*
- 15.De erven, de Hoff toe Welvelde, de luttike Hulscher, Sterkesloe, t Huys ter Beecke, t Huys ter Haer, toe Bartoldinck en dat Velthuys te Hertmen genaamd, die in Twenthe gelegen zijn.”*

Toen de Zeven Provinciën Philips II hadden afgezworen (1581), beschouwden de Staten van Overijssel zichzelf als opvolgers van de bisschop van Utrecht, en gingen deze uiteindelijk bepalen wie er als Heren van Ruinen werden benoemd. Dit tot 1795. In de Drentse praktijk lag de grens van 1581 niet zo duidelijk. Dit mede doordat daarvoor keizer Karel V de belening had gedaan. De daarop volgende belening liep dan ook via zijn zoon Philips II. Daarmee viel de marke van Steenberg en Ten Arlo en hun aandeel in het Hooge Veen in 1590 nog onder de bezittingen van Spanje, volgens Philips II en Hendrik van Ruinen, al was het gebied toentertijd al lang bezet door de Staatse troepen. De ‘zeven hoeven’ werden afzonderlijk genoemd, toen Philips II opgaf wat Hendrik in 1590 in leen zou krijgen. We lezen, samengevat, in de oorkonde²¹ van 2 juni 1590: *“Philips (II), koning van Castilien, enz., oorkondt, dat Johan Vurd, kanselier van Overijssel, Drenthe en Linghen, als plaatsvervanger van Francois de Verdugo, stadhouder, gouverneur en kapitein-generaal van Vrieslandt, Overijssel, Groeningen, Drenth en Linghen, in aanwezigheid van Derick Hertgers, raad en Johan Scholte als zijn leenman en Hendrick van Munster in plaats*

van wijlen Hendrick van Munster, zijn vader, beleend heeft met:

1. De heerlijkheid en het gerecht van Ruinen, Buddinckwolde, Haeckeswolde en ter Bullinge;
2. De erven en goederen, den Oldenhoff, den Nijenhoff genaamd, de tienden te Ruinen en te Pette (Pesse), de erven en goederen, Wulverinck, Ludderinck, Hadvoldinck Westebrinck, Broecksinck en Olde Lanssinck genaamd, die in Ruinerkerspel gelegen zijn;
3. De gruit te Ruinen;
- 4. Zeven hoeven land, die in het kerspel van Zuytwolde gelegen zijn;**
5. Het goed, toe Oeldinck genaamd, dat in het kerspel van Daelen gelegen is;
6. De tienden te Gees in het kerspel van Hessele (Oosterhesselen);
7. De grove en smalle tienden, gaande uit de erven, Roederinck en Ribbertinck genaamd, die in het kerspel van Dever (Diever) gelegen zijn;
8. De goederen, Westeyche en Wildenberch genaamd, die in het kerspel van Overeesten (Avereest) gelegen zijn;
9. Het erve, Remmerinck genaamd, dat te Bairloe (Ballo) in het kerspel van Rolde gelegen is;
10. Het erve, Nijdinck genaamd, dat in het kerspel van Norich (Norg) gelegen is;
11. De boterpacht van Buddinckwolde en op der Bullinge;
12. De erven, de Hoff toe Welvelde, die luttike Hulscher, Sterckesloe, het huis te Becke, het huis ter Haer, het goed Bartoldinck en het erve, dat Velthuys te Hertmen genaamd, die in Twente gelegen zijn. ”

Latere beleningen liepen via Overijssel. Het archief van de Heerlijkheid Ruinen raakte verspreid, en werd slechts ter dele bewaard. De stukken over de leengoederen van Zuidwolde zijn zeer incompleet. Momenteel zijn er drie verzamelingen archiefstukken, twee in het Drents Archief (archief Heerlijkheid Ruinen en familie Van Munster) en een in het Historisch Centrum Overijssel. (archief Heerlijkheid Ruinen). Nog in de belening van 1681 werd in de leenbrief van de Heerlijkheid Ruinen aangegeven dat er ook zeven hoeven in Zuidwolde bij de bezittingen hoorden. Het was stadhouder Willem Hendrik, Prins van Oranje en Nassou, die namens de Staten van Overijssel de belening deed. We lezen in de taal van die tijd over: “*Seven hoeven lants mit horen toebehoren in den kerspel ghelegghen van Suedwolde*”²² De marke van Steenberg en Ten Arlo viel volgens de algemeen geldende normen van die dagen buiten de Heerlijkheid Ruinen in juridische zin, maar bleef onlosmakelijk met die marke verbonden als één van de lenen die steeds samen met de Heerlijkheid Ruinen werden beleend. Dit ondanks dat er in 1681 al een dorp Hoogeveen op de oostelijke gronden van de Zeven Hoeven was ontstaan.

DE BUURTSCHAPPEN IN HET LEENGOED

De ene, nog ongedeelde marke van Steenberg en Ten Arlo, was géén dorp met een centrale kern en ongedeelde landerijen, zoals we elders wel zien, maar een serie verspreid staande boerderijen en huizengroepen, gehuchten, zonder een duidelijk centraal punt. De gehuchten stonden langs een weg, die van noord naar zuid – en omgekeerd – door het kerspel Zuidwolde liep. Het zijn de huizen en huizengroepen Pinksterhuis, Kiers, Ten Heuvel, Lubbinge en Steenberg, samenvattend meestal benoemd als de streken Ten Arlo en Steenberg. Hoewel we de naam van de zevende hoeve van de leengoederen van de Heer van Ruinen niet kennen uit de oudste stukken, ligt het voor de hand te veronderstellen dat de ongedeelde marke van Steenberg en Ten Arlo en de leengoederen van de Heer van Ruinen elkaar grotendeels overlaptten. De zevende hoeve was – volgens een onderzoek uit 1630 – die van Kiers²³. Ook in 1630 is men dus ervan uit gegaan dat het gebied van de zeven hoeven en de ongedeelde marke vrijwel dezelfde gebieden waren. Deze marke was oorspronkelijk dus geen samenwerkingsverband van eigenerfden, maar van

achterleners, met gezamenlijke gronden, waarbij de eigendomsrechten grotendeels lagen bij de bisschop van Utrecht, die ze beleende aan de Heer van Ruinen. Ook het gebied van het latere Hoogeveen was dus eeuwenlang deel van de goederen behorend tot het Huis te Ruinen, als onderdeel van het leengoed van de 'Zeven Hoeven'.

Oorspronkelijk waren de boeren horigen. Horigen werkten op de hoeve van de leenheer, waren verplicht daarvoor pacht te betalen en herendiensten te verrichten, en waren niet vrij. Ze konden niet gaan en staan waar ze wilden, omdat ze 'hoorden' bij de hoeve, het land en het leengoed. Ze konden in moeilijke tijden een beroep doen op militaire bescherming van de Heer, maar waren ook zelf verplicht om die Heer gewapend te beschermen, als de nood aan de man kwam. In de geschiedenis van het leenrecht wordt het echter zo gezien dat langzamerhand de visie op het bezit veranderde. Herendiensten verwaterden, horigen gingen zich vrij gedragen. De leners, achterleners en boeren gingen zichzelf steeds meer zien als eigenaren van een goed waarop een

bijzondere verplichting lag. Belening werd erfelijk, zodat generatie op generatie op een boerderij woonde. Een volgende stap, het niet meer uitvoeren van de bij de hoeve horende verplichtingen, ligt dan dichterbij²⁴. Ook in Zuidwolde is het zo gegaan met het leen van de Zeven Hoeven, al kennen we niet de details. We kennen alleen wat moment-opnamen uit de lange periode waarin zich dit proces voltrok.

Ten Arlo, Lubbinge en Steenberg, op de Franse topografische kaart van 1811. Over de es loopt van Ten Arlo naar Steenberg het oude kerkpad naar Zuidwolde.

Het leengoed en de marke overlaptten elkaar grotendeels, maar niet helemaal. Het beeld van het leengoed en de marke wordt complexer, als we ons realiseren dat er ook enige bezittingen van de familie Van Echten deel van uitmaakten. Of die ooit bij het leengoed hoorden, en werden verkocht, of dat het leengoed nooit meer was dan het merendeel van de marke, met enkele enclaves van de Van Echten, is niet bekend. Het oudste aantoonbare bezit van de Van Echten bevond zich op Ten Arlo, ook wel 'den Narle' genoemd. Het was een flink stuk bos. Op de 6^e december 1403 werd het op stam staand hout van de Van Echten in 'den Narle in 't kerspel van Zuetwoelde' verkocht aan de abdij te Dikninge²⁵. Het ging om een behoorlijk bos, want het hout

moest 500 Gelderse guldens opleveren, of 24 plakken voor elke gulden. Een plak was in die dagen een zilverstuk met de waarde van een stuiver. De monniken mochten er 20 jaar over doen om alle bomen te rooien. Het geld kon in termijnen worden betaald. Het eerste jaar moest men in mei 150 gulden betalen, het tweede jaar in mei eveneens, en het derde jaar 200 gulden. De monniken kochten het bos van Henric en Reynolt van Echten, broers van Johan van Echten, de wettige eigenaar. Er werd een schuldbrief opgemaakt, die mede door Johan van Echten werd bezegeld, ten teken dat hij zijn toestemming aan de verkoop gaf. De Van Echten bleven belangen houden in het bos op de markegrond van Steenberg en Ten Arlo. Nog in 1762 waren Wijcher Pingsterman, Willem Pingsterman, Coerd Kiers, Cornelis Kiers, Roelof Harms ten Heuvel en Albert Freriks ten Heuvel, 'holtpacht' verschuldigd aan de weduwe en de kinderen van Johan van Echten²⁶.

In 1417 werden Steenberg en Ten Arlo genoemd in het contract dat werd opgesteld vanwege onduidelijkheid over de vergoeding die pastoor Henryke Bruynsteyn van het kerspel Zuidwolde zou ontvangen. Er is dan sprake van "die Steenberger ende Hovelynger huys"²⁷. Er was twist tussen de pastoor/priester en de kerspellieden. De twist werd beslecht door nieuwe afspraken over de hoeveelheid rogge en mout die de boeren hem zouden betalen en wat ze nog meer als vergoeding zouden moeten leveren. Iedere hoeve van het kerspel zou hem voortaan jaarlijks twee schat rogge en een schat mout volgens de Groninger maat doen toekomen. Wanneer de kerk via een testament iets toebedeeld zou krijgen, dan zou de helft daarvan voor de kerk zelf zijn en de helft voor de pastoor. Verder werd uitgesproken dat het land dat voor de 'wedeme' lag, voor de pastorie lag, en het Gruwelsbroek en de Alkenmade, twee andere stukken land, alleen voor de pastoor zouden zijn. Ieder huis zou de priester jaarlijks drie schat rogge als huispacht en als 'klokrogge' geven.

Het Steenberger huis en het Hoveling huis zouden elk jaarlijks twee schat rogge samen geven. Elke keuter zou de priester ook twee schat rogge geven. Steenberg en Ten Heuvel – toen nog elk één boerderij – werden dus minder aangeslagen dan anderen hoeven. Ze betaalden het zelfde als een keuter elders in het kerspel. Het contract licht niet toe waarom dat is geweest. Het kan zijn geweest dat de boerderijen toentertijd nog niet zo groot waren en de opbrengst van de akkers beperkt was. Dat ligt echter niet voor de hand, want de boer van Steenberg was toen ook al schulte van Zuidwolde. Een andere mogelijkheid is dat de boeren van Steenberg en Ten Heuvel (Ten Arlo) minder werden belast omdat ze een bijzondere positie hadden in het kerspel en binnen het leengoed van de Zeven Hoeven. Op de hoeve van Steenberg woonde de achterlener van vier van de zeven hoeven. Ten Heuvel viel daarbuiten. Was de boer van die hoeve eveneens achterlener, van de andere drie hoeven? En waren daarom die hoeven al met extra pachten belast, die anderen niet hoefden te betalen? De helft van de pachten zou gegeven worden tegen Sint Michiel, 29 september, als er markt was in Zwolle. De opbrengst zou dan naar Zwolle vervoerd kunnen worden en daar verkocht of verhandeld kunnen worden. De andere helft van de kerkelijke bijdrage zou tegen Midwinter (kerstfeest) gebracht moeten worden. Wanneer een hoeve braak zou blijven liggen, dan zouden de burens daarvoor moeten betalen. Wanneer iemand gebruik maakte van de weidegrond van een woest liggende hoeve, zou daarvoor ook de kerkpacht betaald moeten worden. Zo ging het nog even door met de bepalingen²⁸.

De bevolking was bijvoorbeeld ook verplicht om arbeid te leveren aan de priester. De priester zou zaad moeten leveren, maar de rest van het werk om de akker klaar te maken was voor de parochie. Dat zou net zo goed moeten gebeuren als dat men zijn eigen akkers bewerkte. Iedere 'buur', eigenaar van een plaatsje, moest ervoor zorgen dat de priester jaarlijks twee vrachten mest geleverd kreeg, voor de bemesting, maar de priester moest zelf wel aangeven of dat nodig was.

Verder moest iedere ‘buur’ twee voer, vrachten, heide op zijn vaalt leveren en twee voer turf voor de haardstede van de ‘wedeme’, de pastorie. Ook het hooi moest door de parochie bij hem thuis worden gebracht. Het contract waarin dit is vastgesteld²⁹ kon niet door de boeren zelf worden ondertekend. De ondertekenaars waren vertegenwoordigers van de diverse organisaties die bij het kerspel betrokken waren. Er werd ondertekend door Roeloff Hake, kerkheer en vicaris van de kerk te Ruinen, Johan van Echten, leenheer van de kerk van Zuidwolde, Henrik Steenbarghe, schulte van Zuidwolde, en Geert Santingh, namens de bevolking. Met dit contract voor ogen zien we Steenbergen en Ten Arlo, het leengoed van de Zeven Hoeven, functioneren binnen het totaal van het kerspel Zuidwolde. De hier genoemde verplichtingen golden ook voor het huidige Hoogeveen, vooropgesteld dat daar toentertijd ontginningen zouden zijn geweest.

Waar mensen bij elkaar wonen is samenwerking en tweedracht. In 1428 had Roeleff Steenberghe ruzie met de buren van Pynxteren (Pinksterhuis) en Hovele (Ten Heuvel) over het gezamenlijk gebruik van een schapen- of koeiendrift³⁰. We lezen, in de taal van die tijd: *“Item so is gewyst tusschen Roloff Stenberge ende Johan van Pynxteren ende den bueren van Hovele: mach Roloff bewysen binnen 3 wecken, dat hy de dryft boven 30 jaeren onbesproken bedreven hevet, so sal hy de dryfft behouden ende doet hy dat nijcht bynnen 3 wecken, so sal hy de dryfft ontberen ende sal dat Roloff doen myt 7 sekeren bueren als landrecht is, behoudelich elcken dair en tende syns rechtes.”* Binnen de marke waren er duidelijk onafhankelijke buurtschappen, die hun eigen belangen hadden. Roelof Steenbergen was van mening dat hij recht had op het gebruik van een drift. Hij kreeg drie weken de tijd om te bewijzen dat hij de drift al meer dan 30 jaar onbesproken, zonder problemen, in gebruik had. Om dat te kunnen bewijzen, zou hij zeven inwoners van de marke van Steenbergen en Ten Arlo moeten vinden, die zijn getuigenis zouden staven.

Enkele jaren later, in 1441, traden de boeren van de marke gezamenlijk naar voren in een conflict met de boeren van Pesse. De groep werd omschreven als “Johan van Pynxteren en zijn metgezellen”. Er was onduidelijkheid over de grens tussen de marke van Steenbergen en Ten Arlo en die van Pesse³¹. We vinden namens Ten Arlo de boeren Hilbrant ten Hovel en Johan van Pynxteren naar voren treden. Helaas geeft de tekst geen details. We lezen in de taal van die tijd. *“Item tusschen den bueren van Pesse ende Johan van Pynxteren ende synen gesellen is gewyst dat marckescheit, dat de van Spehorn, Wyshorn, Drybort, Echten ende Empten gegaen hebn stantachtich, want dye van Pesse dat ordel nyet wedder spreken, dat dye seckeren wysden vanden hoeffluden, tensy saeke dat de buyr van Pesse bewysen mogen binnen 3 wecken myt beteren tuyge dan dye van Zuetwolde gedaen hebn ende myns heren brocke salmen soeken an den genen, dye dye buyren vertuyget hebn ende brengen de van Pesse gien beter Tuych by dan voiser, is, so sollen dye van Pesse Johan ende syne gesellen scaedeloes holden vanden brocke.”*

De tekst maakt ons duidelijk dat Pesse bezig was met het vaststellen van de markescheidingen, de markegrenzen, aan alle kanten van de marke. Ook de grens van Pesse met de zuiderburen, Steenbergen en Ten Arlo, werd door Pesse aangegeven. Er kwam onenigheid over, met gevolg dat het grensgeschil werd voorgelegd aan de Etstoel, het Drentse rechtsorgaan. Johan van Pynxteren trad op namens de buren van Steenbergen en Ten Arlo. Hij wist goede getuigen naar voren te halen. Pesse kreeg de opdracht om betere getuigen te vinden, anders kreeg Johan van Pynxteren van de Etstoel gelijk en moest Pesse alle kosten betalen. Steenbergen en Ten Arlo wonnen de zaak uiteindelijk³². De grens met Pesse lag deels in amper begaanbaar moerasgebied, en deels op de zandgronden rondom het Oude Diep. Men kwam uiteindelijk overeen dat het Oude Diep de grens zou zijn tussen Pesse en Ten Arlo. Dit deel van de marke van Steenbergen en Ten Arlo, waar uiteindelijk een duidelijke grens met Pesse zou komen te liggen, ligt nu ondermeer in de Hoogeveense woonwijk De Weide. Het conflict van 1441 ging dus onder meer over de grond van

de Hoogeveense woonwijk De Weide. Daarmee is dit conflict het oudste historische gegeven van een gebeurtenis uit de voorgeschiedenis van de huidige plaats Hoogeveen geworden.

Terwijl aan de ene kant de Heren van Ruinen de eigendomsrechten van de boerderij van Lubbinge voor zich opeisten, vinden we aan de andere kant deze boerderij vermeld in de acten van de Van Echten. Lubbinge was in 1468 eigendom van Albert van Steenwijck en de toenmalige Roelof Van Echten. Albert van Steenwijck bezat ‘een vierendeel’, zijn tijdgenoot Roelof van Echten de rest. Op woensdag 8 juni 1468 droeg Albert zijn deel over aan Roelof, waarvan de stok werd gelegd³³. Getuigen van de stoklegging waren de ‘buren’ Henric ten Hovell, Ludeken Pinxterman en Albert Steenberch. Vanaf dat moment waren de erfgenamen van het geslacht Van Echten ook eigenaar van Lubbinge. De boerderij was in handen gegeven van een meier. De Van Echten werden door hem betaald met rogge.

ZEVEN HOEVEN EN VIJF HEREN

Twee Heren, de bisschop en de Heer van Ruinen, als eigenaar en leenheer van de Heerlijkheid. En daar staat dan een derde heer bij, een Van Echten, als eigenaar van Lubbinge en een bos. De belastingen stonden los van de eigendomsrechten. De Tienden van dit gebied waren apart komen te staan en werden apart beleend. De oudste geschiedenis van de Tienden van Zuidwolde gaat verloren in het gebrek aan informatie dat we hebben uit de middeleeuwen. Deze tienden waren oorspronkelijk eigendom van de bisschop van Utrecht, en gingen van hem over op de Heren van Coevorden. Euphemia van Coevorden was de laatste erfdochter van dit geslacht. Ze trouwde met Hendrik II van Borculo, waardoor de Tienden over Zuidwolde in van de familie van de Heren van Borculo kwamen. Hendrik was burggraaf van Coevorden. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Hendrik III van Borculo. Deze beleend in 1275 zijn bloedverwant van moederszijde, Rudolf van Echten, met de Tienden in Echten en Zuidwolde. Dit gebeurde op 30 april 1275. We lezen³⁴:

“Allen diegenen die dit instrument zullen inzien wenst Hendrikus Ridder van Borculo en burggraaf van Coevorden voor altoos heil opdat die zaken welke in der tijd geschieden door tijdsverloop niet zouden worden vernietigd of vervallen, daarom pleegt men dezelve in geschifte te brengen van daar is het, dat wij allen en een eigelijk kennelijk hebben willen doen zijn dat wij aan Roelof zoon van den heer Folker Ridder van Echten onze bloedverwant in eeuwige eigendom hebben overgedragen onze grove en smalle tienden gelegen in Echten veen en in Zuidwolde na Zutphens en Echten, uitgezonderd de tienden welke de Freule Sophia en de Freule Hildeburget de Echten aldaar hebben of bezitten. En opdat dit getransporteerde voornoemden Roelof en zijnen erfgenamen en een heden en onherroepelijke eigendom verblijve hebben wij dit instrument door het afdrukken van onze zegel doen bekrachtigen. Gedaan in het jaar duizend tweehonderd vijf en zeventig te Coevorden op de Burgt op Philippi en Jacobidag”

In de eeuwen daarna bleven de Tienden eigendom van de Heren van Borculo. Ze werden iedere keer weer beleend aan de Van Echten. Dit tot het uitsterven van de Van Borculo's en hun opvolgers, de familie Van Bronkhorst, op de helft van de 16^e eeuw. De tienden konden via vererfing ook uiteenvallen in kleinere porties. Zo was Ten Heuvel rond 1570 jaarlijks 5 ½ schepel rogge schuldig aan de Van Echten. Dit kwam via vererfing terecht bij Reynt van Echten, die het op 14 augustus 1570 weer verkocht aan zijn neef Roelof van Echten³⁵. Reynt van Echten had het gekregen uit de tienden van zijn vader. Vier heren, twee als eigenaar van de hoeven (de bisschop en leenman Heer van Ruinen) en twee heren als eigenaar van de Tienden (de Heren Van Borculo c.q. Van Bronkhorst en de Van Echten's). Een vijfde Heer woonde op de hoeve Steenberg.

De oudst bekende schulten van Zuidwolde waren Steenbergens. We kennen een schulte Henrick Steenberghe (1417) en schulte Engelberth Steenbarghen (1461). In 1479 beleende Henrich van Munster, Heer van Ruinen, Engelbert Stenberch met vier hoeven *‘in zijn Heerlijkheid’*. De Heerlijkheid Ruinen hield dus niet op bij de grenzen van Pesse, zoals later het geval was. Ook de hoeven vielen onder de Heerlijkheid, het juridische rechtsgebied van de Heer van Ruinen, en daarmee moeten we concluderen dat de hele marke van Steenberg en Ten Arlo onder deze Heerlijkheid viel. De vier hoeven waar het in 1479 om ging waren: de Postingehove, de ‘Huijrne und Verijart’ (een hoeve op Lubbinge), de Dingstellingshoeve en Bareldeshoeve. Engelbert Stenberch kreeg de hoeven in leen op Sint Gregoriesdag, 12 maart 1479. Dat was ooit de dag waarop landerijen werden verhuurd, pachtcontracten gesloten, en dus ook lenen werden gegeven. Engelbert was als achterlener van vier hoeven zelf weer baas over zetboeren op de door hem geleende hoeves. Deze vier hoeves zijn in 1521 door Berend van Munster, Heer van Ruinen, in leen gegeven aan Roelof Steenberch Coeps, Roelof de zoon van Coep Steenberch³⁶. Roelof volgde zijn vader op, die de erven ook al had geleend. Ook hier zien we dus erfelijke belening.

De belening van vier hoeven verklaart waarom de familie Steenberg zo’n centrale rol kon spelen in de geschiedenis van Zuidwolde. Generatieslang was er een Steenberg als ‘achterlener’ van vier hoeven een lokaal kopstuk, zeker als hij ook nog werd bekleed met de functie van Schulte. Van de andere drie hoeven, de twee van Ten Heuvel en de ‘vergeten’ zevende hoeve van Kiers, is in het archief van de Heerlijkheid Ruinen geen leenbrief bewaard gebleven. Waarschijnlijk werden deze drie boerderijen dan ook nooit in een achterleen uitgegeven, maar woonden de boeren die ze beheerden rechtstreeks onder de Heer van Ruinen. In de stukken van de Heer van Ruinen wordt na 1521 nergens meer gesproken over het opnieuw belenen van de vier boerderijen. Als dit wel was gebeurd, dan zou het stuk dat daarop betrekking had zeker zijn aangehaald toen in 1630 de toenmalige Heer van Ruinen alsnog zijn rechten op het gebied wilde doen gelden³⁷. Na de dood van Roelof Coops Steenberg was het afgelopen met het achterleen van de vier hoeven.

Hoe is dat zo gekomen? Een mogelijke verklaring: Roelof Coops Steenberg was nog jong toen hij achterlener werd. Op zijn oude dag heeft hij zijn boerderij verkocht. Dat was in 1582. Op die boerderij werd later gewoond door zijn kleinzoon Roelof Coops Steenberg en diens zonen Arend en Lucas³⁸. Alle drie waren ze schulte van Zuidwolde. Het moet dus de belangrijkste van de vier boerderijen zijn geweest, de grootste, waar de achterlener Roelof Coops Steenberg zelf ook had gewoond. Enkele jaren eerder, op 23 januari 1579, was de Unie van Utrecht ondertekend, onder meer door Drenthe. Daarmee schaarde Drenthe zich aan de zijde van de opstandelingen, binnen wat we in het verleden algemeen kenden als de 80-jarige oorlog (1568-1648) en nu ook als de Nederlandse Opstand. De Heer van Ruinen was een aanhanger van de koning van Spanje. Nog in 1590 kreeg de Heer van Ruinen onder andere het leengoed van de Zeven Hoeven toebedeeld door Philips II³⁹. Als Coop Roelof Steenberg bij de overname van de boerderij in 1582 een relatie met de Heer van Ruinen was aangegaan als achterlener, had hij daarmee ook gekozen voor de kant van Spanje. Hij deed dat niet en bleef daardoor neutraal.

Voorgaande tekst lijkt zichzelf tegen te spreken, waar het gaat om het bezit van Lubbinge. Hoe kon Lubbinge aan de ene kant eigendom kan zijn van de Van Echters, en aan de andere kant eigendom van de Van Ruinens, en de familie Steenberg, als deel van het achterleen van de vier hoeven? De meest voor de hand liggende verklaring is: er waren twee hoeven, waar later de ene boerderij van Lubbinge stond. In de oudste stukken van de Heren van Ruinen komt Lubbinge voor als “Huijrne und Verijart”. Dit zijn twee namen. Waarschijnlijk ging het om twee hoeven, ‘Huijrne’ en ‘Verijart’. Omdat ze eenmaal zo omschreven werden, gingen deze namen op deze

manier steeds over van het ene naar het andere contract, en kwamen ze als zodanig steeds in de leenbrieven van de Steenbergens. Die hadden echter maar één hoeve op Lubbinge in leen. De andere hoeve is blijkbaar al vroeg overgegaan van de Heren van Ruinen op de familie Van Echten.

Waar oude boerderijen in de loop der eeuwen vervangen werden door nieuwe, is de boerderij die de Steenbergens in leen hadden waarschijnlijk afgebroken, en het land in gebruik genomen door de boeren op de hoeven van Steenberg. Daar werden steeds weer nieuwe boerderijen gebouwd, zodat men wel extra land kon gebruiken. Oftewel: Een van de beide boerderijen van Lubbinge kreeg een opvolger in Steenberg. Op Lubbinge bleef maar een boerderij over, van de Van Echten, maar op papier bleef ook de ene hoeve bewaard die de Steenbergens hadden geleend. Op zich was het niet vreemd dat men een gebied als hoeve aanduidde, waarop geen hoeve stond of meer stond. Op Ten Arlo lag ook het zogenaamde Cloostersland⁴⁰. Dit land had binnen de marke van Steenberg en Ten Arlo de status van een hoeve, terwijl er geen boerderij op stond.

Hierbij gaan we er dus van uit dat Lubbinge een gedeeld erf is geweest. Deze indruk krijgen we ook als we de grootte van Lubbinge bezien, als in de 17^e eeuw gemeenschappelijke gronden en venen worden verdeeld. Als we het verdelingsplan van de 1^e juni 1641 analyseren⁴¹, komen we op op verhoudingen van Steenberg, Ten Arlo en Lubbinge als 16:16:1. Steenberg is verdeeld in vier aandelen, Ten Arlo in vijf, Lubbinge staat als eenheid apart. De aandelen gaan veelal terug op een oudere verdeling van rechten en bezit binnen de marke. Als we dit omrekenen in procenten, waarop ieder aandeel apart wordt berekend, komen we erop uit dat de vier aandelen van Steenberg per stuk recht hebben op 12 % van de marke en van het ongedeelde bezit, de vijf aandelen van Ten Arlo per stuk op 9,6 % recht hebben op markegronden, en het ene aandeel van Lubbinge 3 % waard is. Lubbinge's aandeel in de marke is wel erg klein, ten opzichte van de andere aandelen. Maar als we hierbij uitgaan van een oudere verdeling, opsplitsing, van een oorspronkelijke erf in erven, 'Huijrne' en 'Verijart', dan is het kleine aandeel van het latere Lubbinge heel goed verklaarbaar. Dan begrijpen we zelfs de tekst van de akte van 1468 veel beter. Albert van Steenwijck verkocht toen aan Roelof van Echten het vierendeel waarvan Roelof het andere deel had. We kunnen dit lezen alsof ze samen een vierendeel van Lubbinge hadden. Een vierde van Lubbinge. En dat is precies wat we vinden in de aandelen van 1 juni 1641. Lubbinge, zoals dat op dat moment als hoeve nog bestaat, heeft 3% van de aandelen van de marke, en dat is precies een vierde, een vierendeel, van een aandeel van Steenberg.

STEENBERGEN EN TEN ARLO IN DE EERSTE HELFT VAN DE 17E EEUW

Zeven hoeven waren het, die aan de Heer van Ruinen in leen werden gegeven. Een van die zeven hoeven was het grootste deel van Lubbinge, waar al geen boerderij meer op stond. In de 17^e eeuw bedoelde men met 'Lubbinge' vooral die ene hoeve, die er nog wel stond. Dit Lubbinge stond als eigendom van de Van Echten als achtste hoeve daarnaast. Acht hoeven van Steenberg en Ten Arlo. In de eerste helft van de 17de eeuw vinden we de hoeven terug diverse registers, opgesteld om belasting te kunnen innen over de landerijen en de gebouwen die erop staan. In 1612 was er van acht hoeven al geen sprake meer⁴². Er werden 14 gebruikers van bezaaide landen genoemd. Als we dit register combineren met andere registers uit die jaren, zien we dat er toen sprake moet zijn geweest van 12 panden. Dit omdat Lubbinge maar één boerderij kende, met in 1612 twee bewoners, en onder Steenberg de Dunninge's op een dubbele boerderij woonden, twee onder één groot dak.

Boeren van Steenberg en Ten Arlo.

1612	1630	1641	1645
Jan Pinstermans Coop Pinsterman	Coert Pinxtermans Egbert Pinxtermans	Koert Pincksterman Egbert Pincksterman	Coert Pinksterman Egbert Pinksterman
Hendrick Keers	Hendrick Keers	Hendrick Kiers	Hendrick Kiers
Harmen ten Hoevel Albert ten Heuvell	Herman ten Hoevel Frerick ten Hoevel Henderick in de Kamp	Harmen ten Hufuel Freerck ten Hufuel Hendrick in de Camp	Harmen ten Heuvell Frerick ten Heuvell Hendrick in de Kamp
Hendrick Lobbinge Derck Lobbinge	Lubbinge	Lubbinge	Lubbinge
Schulte Steenberg Roleff Willems	Arent Steenberg Willem Steenberg	Lucas Stienbargen Willem Hilberts Stienbargen Jan Alberts Stienbargen	Lucas Steenberg Willem Hilberts Roeloff Arens
Albert Cornelis Geert Steenberg Frerick Steenberg	Wolter Alberts Frerick Jans Frerick Luitiens Geert Luitiens	Wolter Alberts Stienbargen Freerck Jans Stienbargen Freerck Luitjens Stienbargen Geert Luitjens Stienbargen	Wolter Alberts Frerick Jans Frerick Luitjens Geert Luitiens
Jan Dunninge Roleff Dunninge	Jan Peters Dunninge Johan Roeloffs Dunninge	Jan Dunning Geert Dunning	Jan Roelofs Dunning Geert Roelofs Dunning

Het bouwen van nieuwe panden ging stilaan gewoon door. In 1645 was het voormalige leen van de zeven hoeven uitgegroeid⁴³ tot acht panden op Steenberg, nog steeds één pand op Lubbinge, twee op Pinksterhuis, nog steeds één op Kiers, en drie op Ten Heuvel. Met 15 panden, was het totaal aan boerderijen verdubbeld ten opzichte van de periode dat het leen werd samengesteld. De groei was het grootst geweest in het achterleen van de Steenbergens. Hun achterleen telde ooit vier hoeven, op Pinksterhuis, Lubbinge en Steenberg. Inmiddels waren er negen panden binnen het gebied van het achterleen, waarvan acht in Steenberg zelf, een gebied dat ooit 2 hoeven groot was. Daarmee wordt het begrijpelijk dat de familie Steenberg en hun opvolgers het gebied van het achterleen als privé-bezit zijn gaan beschouwen. Ze hadden de oude boerderijen in de loop der jaren eigenhandig herbouwd, waar de tand des tijds dit vroeg, en uit eigen middelen zes boerderijen erbij gebouwd. De boerderijen waren gekocht of verkocht, in de diverse generaties vererfd en al dan niet opgesplitst. Dit alles zonder inmenging en zonder financiële ondersteuning van de Heer van Ruinen. Dan worden bezitsverhoudingen uiteindelijk onduidelijk.

De registers leren ons ook dat Roelof van Echten ook land bezat in de marke van Steenberg en Ten Arlo. Het werd het 'Cloostersland' genoemd⁴⁴. Het land lag op Ten Heuvel en werd gebruikt door de boeren van Ten Heuvel. Die betaalden er ook grondbeschikking over⁴⁵, maar de eigendomsrechten lagen bij Roelof van Echten. De hoeven in Ten Arlo waren op papier in de terminologie van die dagen 1 ½ hoeve waard, 1 ½ waardeel, maar in de praktijk gewoon een vijfde van Ten Arlo. Ook het Cloostersland was 1 ½ hoeve/aandeel in de marke waard. Op basis van dit bezit had Roelof van Echten recht op een vijfde van Ten Arlo, en daarmee tevens recht op 9,6% van de ongedeelde venen van de hele marke van Steenberg en Ten Arlo. Het was dit stuk land dat voor Roelof van Echten de sleutel was tot het in handen krijgen van een deel van het veen van de marke, zoals we nog zullen zien. Natuurlijk was ook van belang dat de Van Echts het toenmalige Lubbinge bezaten, maar dat was met zijn 3% van de toenmalige marke veel onbeduidender. De bezitsverhoudingen lagen hier complexer, omdat er een meier op zat, die ook gebruik kon maken van het ongedeelde veen. Het was dit Cloostersland dat uiteindelijk voor Roelof van Echten de sleutel werd bij het verwerven van veen in de marke. Hij beschreef het zelf zo⁴⁶: " *De Zuidwolder Venen daar in heb ik een partie gekocht en de vorige eigenaar betaald,*

namelijk Jr. Menno van den en het principaalse van die gezamenlijke eigenaren bij solemneel contract ontvangen, die daarvoor genieten zullen mede uitvaart en vrijdom van de tienden turf”. De tekst was in 1644, toen een afschrift werd gemaakt, al niet goed leesbaar, zodat er puntjes staan op de plaats van de naam. Uit ongedeelde venen is – los van de handel met Jan van Buyren – geen veen verkocht. Wat wel gebeurde is dat men grond verkocht, met een aandeel in de marke, waarbij de nieuwe eigenaar van de grond tevens eigenaar werd van een gedeelte van de ongedeelde venen. In de hele marke van Steenberg en Ten Arlo was er maar één stuk grond, waardoor een niet in de marke wonende grondeigenaar uiteindelijk mee kon delen in gezamenlijk beheerde venen. Dat stuk grond was het Cloostersland. Uit een brief van de heer van Ruinen blijkt dat in deze marke bezit lag van Menno van den Clooster⁴⁷. In Zuidwest Drenthe was de familie Van den Clooster een van de adellijke families. Menno van den Clooster, zoon van Ditmar van den Clooster en Henrica Valk, was in die dagen de enige jonker met de voornaam Menno en ‘van den’ voor de achternaam. Het Cloostersland was dus eigendom van jonker Menno van den Clooster⁴⁸. Het werd van Menno gekocht door Roelof van Echten, die hem spoedig uitbetaalde. Via dit Cloostersland kon Roelof vanaf dat moment een beroep doen op een gedeelte van gezamenlijke venen en gronden.

In 1625 en 1630 werden er contracten opgemaakt tussen Roelof van Echten en de andere eigenaren van Steenberg en Ten Arlo. In 1631 werd door investeerders gezamenlijk de Algemene Compagnie van de 5000 Morgen opgericht. In 1636 stichtten Pieter Joostens Warmont en Johan van der Meer uit Leiden het dorp Hoogeveen. Met behulp van de genoemde registers krijgen we een beeld van de kleine boerengemeenschappen op wiens landerijen dit allemaal gebeurde. Centraal daarin staan een register met het landgebruik in 1642 en een huizenregister uit 1645, maar in samenhang met de andere registers wordt duidelijk dat de woningen en de landerijen die daarin worden genoemd, er op één na ook allemaal al stonden in 1630. Het register uit 1645 werd gemaakt om een inschatting te maken van de belasting die de betreffende panden verschuldigd waren⁴⁹. De volgende opsomming geeft aan de hand van dit register de naam van de bewoner⁵⁰, de hoogte van de aanslag, de grootte van de boerderij en de grootte van de bijgebouwen. De boerderijen werden opgebouwd met houten gebinten, die het dak droegen. De breedte van de gebinten is bekend, en werd uitgemeten in voeten. Een voet was 29,45 centimeter. De ruimte tussen de gebinten onderling was gemiddeld ongeveer 3 meter. We kunnen dan ook eenvoudig een inschatting maken van de grootte van de boerderij, tussen de gebinten. Aangezien vooral in het achterste gedeelte van de boerderij het dak buiten de gebinten nog een eind schuin afliep, om uit te komen op lage muurtjes van leem en twijgen (stenen boerderijen noemt dit register niet!) was het beschikbare vloeroppervlak van de boerderijen aan de zijden nog enkele meters groter. Het oppervlak van de ruimte binnen de gebinten is berekend en weergegeven na de opgave van het aantal gebinten en de breedte daarvan.

Aanvullend op het register van 1645 is een register uit 1642 waarin het grondgebruik van de hoeven is geregistreerd⁵¹. We krijgen een mooi beeld van de landerijen die in gebruik waren, of bij de boerderijen hoorden en alsnog ontgonnen konden worden. De landerijen werden gemeten in mudden. 1 mud is ongeveer 0,27 hectare. Hooi- en weilanden werden gemeten in dagwerk. Overigens is de oppervlakte van het ingezaaide land een momentopname. Een jaar later kon een aangrenzend stuk woeste grond ontgonnen zijn, en eveneens bezaaid. De boerderijen hadden ook waardelen, aandelen, in de ongedeelde venen, weilanden en woeste gronden. Bij Ten Arlo werd dit uitgedrukt in ‘hoeven’, wat dus niet staat voor feitelijke hoeven, boerderijen, maar voor aandelen. Tot slot vinden we ook een opsomming van het aantal dagwerken hooi- en/of weiland in andere marken, die de boeren in gebruik of bezit hadden. We komen voor de marke van Steenberg en Ten Arlo voor de periode 1642-1645 op de volgende boerderijen.

De boerderijen van Pinksterman/Pinksterhuis op Ten Arlo:

Coert Pincksterman 700-0-0.
Boerderij 5 gebint, 25 voet.
(Binnen de gebinten 12m x 6,8m.)
Schuur en schot 5 gebint beide.
Bezaaid land 10 mudden.
Woest land 11 mudden.
3 dagwerk hooiland bij het Kinholt.
2 dagwerk weiland bij de leusloot.
3/4^e hoeve in de marke.
Bewoner van 1612: Jan Pinstermans, 11
mudden bezaaid.

Egbert Pincksterman 770-0-0
Boerderij 7 gebint, 23 voet.
(Binnen de gebinten 18m x 6,2m.)
Schot 3 gebint, schuur 3 gebint.
Bezaaid land 11 mudden.
Woest land 9 ½ mudden.
3 dagwerk hooiland bij het Kinholt.
Een dagwerk bij de Reest.
2 dagwerk weiland bij de Leusloot.
3/4^e hoeve in de marke.
De weidepercelen zijn bezwaard met
tienden en 2½ m erfpacht.
Bewoner van 1612: Coep Pinstermans, 11
mudden bezaaid.

De boerderij van Kiers, op Ten Arlo:

Hendrick Kiers 1200-0-0.
Boerderij 8 gebint 25 voet.
(Binnen de gebinten 21m x 6,8m.)
Schuur 4 gebint, schot 4 gebint.
Bakhuisje 4 gebint.
Bezaaid land 21½ mudden.
Woest land 17½ mudden.
6 dagwerk hooiland.
4 dagwerk weiland op de Leusloot.
1½ hoeve in de marke.
Nog 9 dagwerk in de Echtinger marke.
De weidepercelen zijn bezwaard met
tienden en 2½ m erfpacht.
Bewoner van 1612: Hendrick Kiers, 18
mudden en 2 schepel bezaaid.

De boerderijen van Ten Heuvel, op Ten Arlo:

Harmen ten Heuvel 1250-0-0.
Boerderij 9 gebint, 22 voet.
(Binnen de gebinten 24m x 5,9m.)
Schuur 4 gebint, schot 4 gebint.
Bakhuisje 4 gebint.
Bezaaid land 20 mudden.
Woest land 10½ mudden.
4 dagwerk hooiland.
2 dagwerk weiland op de Leusloot.
1½ hoeve in de marke.
Nog 12 dagwerk in de Echtinger marke.
Bewoner van 1612: Harmen ten Heuvel, 18
mudden en 1 schepel bezaaid.

Frerick ten Heuvel 1530-0-0.
Boerderij 8 gebint, 26 voet.
Binnen de gebinten 21m x 7,1m.
Schuur 5 gebint, schot 4 gebint.
Bakhuisje 4 gebint.
Bezaaid land 20½ mudden.
Woest land 9½ mudden.
4 dagwerk hooiland.
2 dagwerk weiland op de Leusloot.
1½ hoeve in de marke.
Nog 2 dagwerk in de Pesser marke.
Nog 11 dagwerk in de Echtinger marke.
Bewoner van 1612: Albert ten Heuvel, 18
mudden en 1 schepel bezaaid.

Landbezit zonder boerderij:
Eigenaar: Drost Roelof van Echten.
Dit land gaf recht 1½ hoeve in de marke.
Het land werd 'Cloostersland' genoemd.
Het land lag op Ten Heuvel en werd
gebruikt door de boeren van Ten Heuvel.
Die betaalden er ook grondschatting over⁵².

Hendrick in den Camp 100-0-0
Keuterboerderij 4 gebint, oud.
(Binnen de gebinten 12m.)
Een schuurtje.
Bezaaid land 1½ mud.
Woest land 5 ½ mudden.
Hij bezit geen hoeven in de marke.
Dit pand wordt niet genoemd in 1612, wel
in 1630. De keuterij werd tussentijds

gebouwd. In die dagen lagen de essen van Ten Heuvel ten oosten van de boerderij. De landerijen ten westen ervan waren nog woest, met als uitzondering het stuk grond van Hendrick in den Camp, dat ten zuidwesten van de huidige boerderijen van Ten Heuvel lag.

De boerderij op Lubbinge:

Roelof Willems, meier op de plaats van een derde.

De gebouwen zijn in 1645 niet omschreven.

Bezaaid land 21 mudden.

Woest land 9 mudden.

3 dagwerk hooiland.

1 dagwerk weiland op de Leusloot.

1 waardeel uit de marke van Steenbergen en Ten Arlo.

Hier woonden in 1612 Hendrick Lobbinge en Derck Lobbinge. Hendrick had maar een schepel bezaaid land, Derck had 12 mudden en 3 schepel bezaaid.

Deze boerderij had binnen de marke van Steenbergen en Ten Arlo een aparte positie, in die jaren. Men sprak niet van Steenbergen en Ten Arlo, zoals men later zou doen, maar van Steenbergen, Ten Arlo en Lubbinge. De boerenplaats was volgens een opgave uit 1662 uitgegeven in erfpacht, waarbij huize Echten de hele erfpachtssom inde. Na de dood van Johan van Echten hebben de momboiren over zijn kinderen deze erfpacht in 1662 voor f 470,-,- verkocht aan Coert Alberts⁵³. Het ging om erfpacht, betaald in natura, te weten drie mudde goede, droge, klare winterrogge voor de boerderij en de landerijen en om 1 mudde holtpacht, jaarlijks te Echten te leveren.

De boerderijen van Steenbergen:

Schulte Lucas Steenbergen 700-0-0

Boerderij 6 gebint, 26 voet.

(Binnen de gebinten 15m x 7,1m.)

Schuur en schot 5 gebint.

Bezaaid land 16 mudden.

Woest land 10 mudden.

6 dagwerk hooiland in de vledders in de Echtinger marke.

Lucas Steenbergen bezat samen met Willem Hilbers en Jan Alberts en consorten een van de vier halve waardelen van Steenbergen.

In 1612 woonde hier de toenmalige schulte Roelof Coops Steenbergen. Die had 12 mudden bezaaid land.

Willem Hilberts Stienbargen 1150-0-0

Boerderij 10 gebint, 26 voet.

(Binnen de gebinten 27m x 7,1m.)

Schot 5 gebint, schuur 3 gebint, oud.

Bakhuisje 4 gebint.

Bezaaid land 22 mudden.

Woest land 27 mudden.

7 dagwerk hooiland.

Nog 4 dagwerk uit de Vledders in de Echtinger Marke, en 2½ dagwerk bij de Geesenkamp.

Hier woonde in 1612 Roloff Willems. Hij had 27 mud en een schepel bezaaid land.

Jan Albers Stienbargen met consorten

(1642). Vanaf 1645 Roelof Arens 725-0-0.

Boerderij 9 gebint, 26 voet.

(Binnen de gebinten 24m x 7,1m.)

Schot 5 gebint, oud.

Schuur 3 gebint, oud.

Bezaaid land 17 mudden.

Woest land 12 mudden.

1 dagwerk hooiland.

Nog 2 dagwerk in de Pessermarke.

En 2½ dagwerk bij Geesenkamp.

Dit is de enige boerderij van deze opgave die er in 1630 nog niet stond, maar al wel in 1641.

Wolter Alberts Stienbargen 840-0-0

Boerderij 8 gebint, 26 voet, oud.

(Binnen de gebinten 21m x 7,1m.)

Schuur 4 gebint, oud, schot 4 gebint, oud.

Bezaaid land 19½ mudden.

Woest land 18 mudden.

4 dagwerk hooi in de Pessermarke.

In de Echtinger marke 2½ dagwerk.

Bij Geesenkamp 2½ dagwerk.
Wolter Alberts bezat samen met Frerick Jans, Geert Luitjens en Frerick Luitjens een van de vier halve waarden van Steenberg.
In 1612 woonde hier Albert Cornelis, gebruiker van 16 mudden bezaaid land.

Frerick Jans Stienbargen 890-0-0
Boerderij 7 gebint, 24 voet.
(Binnen de gebinten 18m x 6,5m.)
Schuur 5 gebint, schuurtje 3 gebint.
Schot 4 gebint.
Bezaaid land 20½ mudden.
Woest land 30 mudden.
5 vierendeel dagwerk hooiland bij het Kinkholt.
3 dagwerk in de Pesser marke.
3½ dagwerk in de Echtinger marke.
½ dagwerk bij Geesenkamp.
1 dagwerk Echtinger marke.
In 1612 woonde hier Geert Stienbargen, gebruiker van 23 mudden bezaaid land.

Frerick Luitjens Stienbargen 450-0-0
Boerderij 5 gebint, 27 voet.
(Binnen de gebinten 12m x 7,1m.)
Ten dele oud, en ten dele nieuw.
Schuur en schot 4 gebint, oud.
Bezaaid land 10½ mudden.
Woest land 7½ mudden.
Vierdehelft vierendeel dagwerk hooi.
Nog in de Pesser marke ¼ dagwerk.
In de Vledders in de Echtinger marke 1½
In 1612 woonde hier Freerk Stienbargen, die 13 mud bezaaid land in gebruik had.

Geert Luitjens Stienbargen 450-0-0
Boerderij 5 gebint, 27 voet.
(Binnen de gebinten 12m x 7,1m.)
Ten dele oud, en ten dele nieuw.
Schuur en schot, oud, 5 gebint.
Bezaaid land 15 mudden.
Woest land 10 mudden.
De boerderij is niet aantoonbaar in 1612, wel in 1630.

Jan Roelofs Dunning* 300-0-0
½ Boerderij 4 gebint, 3 oud en een nieuwe, 25 voet.
(Binnen de gebinten 12m x 6,8m.)
Half schuurtje, 1 ½ gebint, oud.
Bezaaid land 10 mudden.
Woest land 1 mud.
3 dagwerk hooiland.
Nog in de Vledders in de Echtinger marke 2½ maat.
En nog ¾ dagwerk weide.
In 1612 woonde hier Jan Dunninge, die 7 mudden en een schepel bezaaid land had.

Geert Roelofs Dunninck* 300-0-0
½ Boerderij 4 gebint, 3 oud en een nieuwe, 25 voet.
(Binnen de gebinten 12m x 6,8m.)
Half schuurtje, 1 ½ gebint, oud.
Bezaaid land 9½ mudden.
Woest land 1 mud.
1 dagwerk hooiland.
Nog uit de Vledders in de Echtinger marke 1½ dagwerk.
Bij Geesenkamp 1 dagwerk.
Elders nog 1 dagwerk.
In 1612 woonde hier Roleff Dunninge, die 12 mudden bezaaid land in gebruik had.

*De broers bewoonden samen 1 boerderij.

WOLVENJACHT 1618

Het uitgestrekte veengebied ten oosten van de Zuidwolde, en van de Meppense Venen, kent niet veel gebeurtenissen die de stille periode voor de vervening van een levendige geschiedschrijving kunnen voorzien. Een van de weinige dingen die we weten, is echter meteen ook een van de bloedigste gebeurtenissen die er hebben plaats gevonden: de wolvenjacht van 1618. Deze wolvenjacht had een lange voorgeschiedenis. Wolvenjachten zullen hier gehouden zijn zolang de mens er woonde en zich bedreigd voelde, maar er was niet altijd sprake van grootschalige georganiseerde verbanden. De 80-jarige oorlog had momenten van veel strijd en lange jaren van weinig of geen militaire activiteiten. In 1596 besloot het Drentse bestuur de strijd met de wolven flink aan te pakken. Blijkbaar was het een periode van veel overlast. In een publicatie van de Drost van Drenthe van 23 september 1596 werd aangegeven dat het bestuur van de Landschap Drenthe besloten had op alle ‘Godesdagen’, alle zondagen, de wolf te jagen, tot aan maart 1597. Wie onwillig was om aan de jacht mee te doen zou een halve ton bier moeten betalen. Als een dingspil de zaak niet op zou pakken zou dat 25 gulden hebben verspeeld⁵⁴.

Op 9 april 1609 werd in Antwerpen het 12-jarig bestand gesloten. Het gevolg was dat er veel huursoldaten werkloos werden. Op 27 mei 1609 deed de ‘magistraet’, de militaire commandant van Groningen, het verzoek aan de Landschap Drenthe om de stegen en wegen in Drenthe te beveiligen⁵⁵. Zwervende soldaten beroofden vrijstaande woningen en hun bewoners van kost en drank, zo lezen we. De ontslagen soldaten hadden honger, moeten we constateren, en voor weinigen was het weggelegd om ander werk te vinden. De problemen lagen dus niet alleen bij de soldaten, maar ook bij de magistraten, die plotseling een grote groep manschappen zonder inkomen op straat zetten. Hoe dan ook, men vreesde dat het niet bij het stelen van eten en drinken zou blijven. Kooplieden en passanten zouden een veilige doortocht moeten hebben. Er waren zoveel afgedankte soldaten, vagebonden en uitheemse sterke bedelaars die door de Landschap zwierven, dat Drenthe onveilig was geworden.

Drost en Gedeputeerden vroegen daarop de schulten van Drenthe een lijst, met opgave van alle ‘roeren’, alle vuurwapens die in de buurtschappen voor handen waren. De schulten moesten tevens voortvarend aan het werk om te inventariseren wie bekwaam waren in het omgaan met deze roeren, en vervolgens konden helpen bij het beveiligen van de wegen. De schulten kregen zo min of meer de opdracht om een burgerwacht in te stellen. Het karakter daarvan was behoorlijk dwingend, want Drost en Gedeputeerden stelden tevens vast dat de schulten ervoor zouden moeten zorgen dat kooplieden en passanten schadeloos gesteld moesten worden, als ze in hun schultambt overvallen en beroofd zouden worden. Iedere schulte diende onmiddellijk de ingezetenen bij elkaar te roepen en over te gaan tot de vorming van zijn eigen kleine ‘legertje’. Een paar dagen later was dit overal in Drenthe al gebeurd. De burgerwachten stonden klaar om in te grijpen. De lijsten met de aantallen roeren waren al doorgestuurd naar Drost en Gedeputeerden. De gemobiliseerde Drenthen vormden samen een leger van 560 roeren. Coevorden en Ruinen ontbraken op de lijst, omdat deze plaatsen niet rechtstreeks onder het Landschapsbestuur vielen.

Op alle kerkdeuren kwam een plakkaat te hangen, waarin de dreigende situatie werd uiteengezet, en waarin de maatregelen werden afgekondigd. In de garnizoenen rondom Drenthe werd meegedeeld dat soldaten alleen door Drenthe konden reizen als ze een geldige pas hadden, die niet meer dan 24-uur daarvoor getekend was door hun kapitein, of diens vervanger. De soldaten die daar gebruik van wilden maken, dienden bij doortocht zich onmiddellijk te melden bij de

schulte van het schultambt waar ze doortrokken. De schulte, of zijn vervanger, tekende achterop de pas. Binnen drie dagen na de eerste tekening diende deze soldaat de Landschap verlaten te hebben. Iedereen die hier niet aan voldeed, of die geen geldige pas kon of wilde tonen, werd opgebracht door de Drentse burgerwachten. De arrestanten werden gevangen gezet in Assen of Coevorden, om vervolgens gestraft te worden.

De dreiging van rondtrekkende soldaten was in die jaren veel vaker aanwezig, zodat de schulten regelmatig hun burgerwacht op moesten roepen om zekerheid te hebben over een veilige omgeving. De burgerwacht van 1609 en de daarin genoemde aanwezige roeren geven ons tevens achtergrondinformatie over de grote wolvenjacht, 9 jaar later. Wolven kwamen nog overal in Europa voor, en vormden in de winter in Drenthe een bedreiging voor de mens. Er was gebrek aan voedsel, zodat ze steeds dichterbij de boerderijen en keuterijen kwamen. Waar de Drenten bij machte waren de wolven te doden, deden ze dat dan ook, maar de wolvenjachten van de afzonderlijke dorpen haalden te weinig uit, en de dreiging van de wolven werd als een steeds groter probleem ervaren. Diverse malen namen Drost en Gedeputeerden zich voor om het wolvenprobleem grootschalig aan te pakken, diverse malen kwam het er niet van. Tot 29 september 1618. Een speciale ordonnantie zou uitkomst moeten brengen. We lezen in de ordonnantie van Drost Caspar van Ewessum, dat de dagelijkse ervaring was geworden, dat de wolf overal in de Landschap Drenthe de bevolking grote schade toebracht. Overal waren gevallen bekend van opgevreten runderen en schapen. En het was nog niet eens winter. Al in september, waar er wild genoeg zou moeten zijn om een natuurlijke populatie aan wolven te voeden, werd het vee overal aangevallen. Men vreesde bij vermeerdering van de wolven en tegen de komende winter nog meer schade.

De natuurlijke omstandigheden speelden de Drenthen in het voordeel. Het was een droge tijd. De velden en venen waren begaanbaar, zodat de wolf tot ver in zijn natuurlijke gebied vervolgd kon worden. De wolven zaten overal, maar trokken zich als ze bejaagd werden terug in de veengebieden. De ordonnantie van de drost spreekt van ‘vangen’, maar wie kon er wat met levende wolven? We kunnen hier gewoon ‘doodschieten’ of ‘doodslaan’ lezen. De Drost gaf opdracht aan alle schulten om de buurtschappen te mobiliseren en uit naam van de Drost het bevel tot de wolvenjacht mee te delen. Uit de beschikbare manschappen zou iedere schulte een groep jagers moeten samenstellen. Logischerwijze werden hierbij de mannen opgeroepen die daarvoor al geschikt waren bevonden om de ‘roeren’ te hanteren. Los daarvan hadden de schulten drijvers nodig, die onder de bescherming van de schutters de wolven konden opjagen. Zo zien we rondom de burgerwacht van 1609 manschappen verzamelen, die samen de velden door zouden trekken. De jacht zou beginnen op donderdag 8 oktober 1618, bij zonsopgang, en acht tot tien dagen duren, zolang nodig en mogelijk was. De schulten kregen opdracht om de grote klopjacht uit te voeren volgens een strak plan, dat er als volgt uitzag:

De jacht begon bij zonsopgang. De bevolking van Sleen, joeg de wolven richting Zweelo. De bevolking van Zweelo joeg de wolven naar de jagers en drijvers van Westerbork. Die stonden weer bij de Mantinger Wolvehaar, een strook grond in de buurt van Mantinge. De Borkers stonden op de oostvleugel van die grond. Op het oosteinde daarvan stonden de jagers en drijvers van Diever, Beilen en Sleen. Het kerspel Beilen telde 34 roeren, en werd verdeeld over beide zijden van de Wolve haar. De hele westvleugel was namelijk de verantwoordelijkheid van de hoofdmacht van Beilen. De wolven werden zo ingesloten op één gebied, met alleen nog een vluchtmogelijkheid naar het zuiden. Daar zouden de wolven rechtstreeks in de wolfskuilen lopen.

Wolfskuilen waren kuilen van pakweg een meter diep, met daarin aangepunte en in het vuur geharde houten staken. Over de wolfskuilen lagen takken met natuurlijke bedekking, zodat ze niet opvielen. Gaten kun je niet maken in het natte veen, en de wolven trokken zich juist graag terug in het veen. Het gebied van de wolfskuilen was een serie zandkoppen, die boven het veen uitstaken, en voldoende stevige grond boden om wolfskuilen te kunnen maken. Als de wolven zuidwaarts vluchtten, en in paniek over het gebied van de wolfskuilen probeerden te rennen, zouden ze overal door de grond zakken, gespietst worden door de staken, en was het probleem opgelost.

De wolfskuilen lagen op de noordkant van een uitgestrekt veengebied. De noordzijde was van wolven gezuiverd, als bovenstaande ploegen hun werk hadden uitgevoerd, maar het veengebied zelf was nog vol wolven, wanneer het Drentse platteland was leeg gedreven. De manschappen van Wachtem en Dalen zouden deels optrekken met die van Sleen, om de wolven richting wolfskuilen te jagen, maar deels ook de hele oostkant van het grote Hooge Veen – de Meppense Venen - doortrekken, tot aan Lutten aan toe. Ze zouden de wolven overal westwaarts jagen, het veen in. Of natuurlijk onderweg al afschieten. Aan de andere kant, op de oostzijde van het Hooge Veen, zouden de jagers en drijvers van Zuidwolde oostwaarts optrekken.

In Ruinen zou men alle wolven naar het zuidoosten jagen, recht door het Kinholt heen. Op de ene flank van deze groep zaten de jagers en de drijvers van Ansen, die op hun beurt weer bij zonsopgang in Pesse moesten zijn. De jagers van Pesse zouden de wolven weer richting Beiler burgerwacht drijven, bij de Mantinger Haar. Op de andere flank van de Ruiner troepen joegen de mannen van Echten, die tussen de Ruiner en de Koekanger troepen door zouden stoten tot in ‘Suijtwoldinger horst’, waarmee het Kinholt bedoeld werd. De jagers van De Wijk en Koekange trokken nog voor zonsopgang westwaarts, richting Zuidwolde, dwars over Zuidwolder grondgebied, door het binnenveld tussen Veningen en Zuidwolde, en joegen vervolgens vanaf zonsopgang samen met de Zuidwolder burgerwacht de wolven na in het Hoge Veen. Zo joegen de jagers en de drijvers zover mogelijk het veen in. Zo gauw de mannen van Pesse bij die van Beilen gearriveerd zouden zijn, en zo gauw de troepen van Wachtem, Dalen en Zuidwolde – en wie er inmiddels ook maar bij aangesloten zou zijn – elkaar ergens in het veen zouden ontmoeten, zouden er ‘brandtekens’ gegeven moeten worden.

Dit was het signaal om de zuidelijke troepen (Wachtem, Dalen, Zuidwolde en de rest) noordwaarts te laten trekken, en alle mannen van de Mantinger Haar naar het zuiden te laten gaan. Uit heel Zuid Drenthe zouden alle wolven – of wat er na de jachtpartij nog over was – tussen twee brede fronten van gewapende troepen verzameld zijn. De finale afrekening, zo moeten we op basis van dit stuk concluderen, zou ergens in de loop van donderdag 8 oktober 1618 plaatsvinden. Ergens in het veen, in het overgangsgebied waar we nu Nieuwlande en Hollandscheveld vinden, in het overgangsgebied van de Meppense Venen en de marke van Steenberg en Ten Arlo, werden de ingesloten wolven genadeloos afgeknald, ter bescherming van het Drentse vee. En waar de dieren – op wat voor manier dan ook – de kans zouden zien te ontkomen, zouden ze de volgende dag alsnog vallen onder de schoten van de Drenten. Net zo lang, maximaal 10 dagen, tot de bevolking van Drenthe zich weer veilig voelde. We kennen geen verslag van de jacht van de 8^e oktober 1618. Het is niet zo moeilijk om ons een voorstelling van die dag te maken.

We sluiten ons in onze gedachten aan bij de jagers en drijvers van Zuidwolde. Het kerspels had 12 roeren, en een flinke groep mannen sloot zich daarbij aan om als drijver te fungeren. De drijvers

zullen “halve pieken”, lansen bij zich hebben gehad. Bij het opkomen van de zon horen we in de verte schreeuwende en hoornblazende mannen, die de wolven voor zich uit jagen. Het zijn de jagers en drijvers van De Wijk en Koekange. Er klinken zo nu en dan schoten. Het geluid van blaffende en opgejaagde wolven komt steeds dichterbij. De mannen van Zuidwolde staan opgesteld in een brede linie, met hun drijvers bij zich, klaar om alles af te schieten wat in het eerste morgenlicht vanuit het westen op hen aan komt rennen. De eerste wolven worden gezien. Schoten knallen overal. Jankende de wolven vallen neer en blazen hun laatste adem uit. Andere dieren rennen tussen de jagers door, als deze hun voorladers met hun kruithoorns weer van nieuw kruit en een nieuwe kogel voorzien. Als alle jagers en drijvers van de westelijke dorpen bij hen zijn, gaan de Zuidwolder troepen hoornblazend en schreeuwend oostwaarts, om alles te verjagen wat op hun weg komt.

Los van de wolven is er nog veel meer wild te zien, alles wat leeft en vliegt vlucht alle kanten uit, maar daar komen ze vandaag niet voor. Wegvluchtende wolven krijgen schoten na. Voorzichtig trekken de manschappen het veen in. Op een gegeven moment weten de laatste wolven niet meer wat ze moeten. Wachtem en Dalen komen vanuit het oosten al schietend en lawaai makend op hen af. De dieren zitten ingesloten. Wolven rennen in paniek alle kanten op. Wat voor de lopen komt, wordt afgemaakt. Er wordt een vuur aangestoken, ten teken dat de manschappen uit het oosten die van het westen hebben ontmoet, en de Zuidwolder troepen trekken met alles wat zich inmiddels bij hen heeft aangesloten naar het noorden. Weer zitten wolven in het nauw tussen twee fronten. Doorlopend herhaalt zich een zelfde patroon. Lawaaimakende drijvers, vluchtende wolven, die uiteindelijk in paniek toch ergens richting jagers rennen, schoten, jankende en stervende wolven, inderhaast wegrennende overlevenden, die nog schoten nagezonden krijgen van de inmiddels bijgeladen roeren.....

Voor de toenmalige bevolking was de jacht van de 8^e oktober 1618 een zegen. In de toch al moeilijke tijden van de 80-jarige oorlog, kon men zich een verder uitbreidende wolvenpopulatie niet permitteren. De wolf was het zwarte schaap van dat jaar, of hij nu wel of niet vee had opgevreten. Waar nodig, werd het bloedige werk de dagen erop afgemaakt. Drenthe sliep in de nacht van de 8^e op de 9^e oktober goed. Was het niet omdat gevaar was geweken, dan was het wel omdat de manschappen bekaf waren van de lange dag sjouwen door soms moeilijk terrein. Of gewoon omdat de angst voor wolven bedwongen was met een ritueel, dat veiligheid leek te bieden aan een al dan niet werkelijk gevaar.

KERKEN EN HEILIGEN

Het veenland van de huidige gemeente Hoogeveen hoorde oorspronkelijk bij diverse vormen van bestuur. De boeren hadden hun gronden onderverdeeld in marken, waarvan ze als eigenaren de waardelen bezaten. De kerk had de gronden onderverdeeld in kerspels. Een kerspel is het territorium van de kerk van een bepaald gebied. Een kerk had een beschermheilige, een heilige aan wie het gebied was opgedragen en waarvoor bijzondere verering bestond in die kerk. Zo mogelijk had men daar dan ook een relikwie van die heilige. Een relikwie is iets tastbaars van die heilige. Het gaat dan om gebeente of iets wat een heilige had aangeraakt of gebruikt. Het hele gebied werd daarbij geacht onder bescherming van die heilige te staan, of dat nu bewoond was of niet. Bij heiligen moeten we in dit verband denken aan mensen, personen die zo voorbeeldig en gelovig hebben geleefd dat ze na hun dood met zekerheid in de hemel zijn opgenomen. Ze werden vereerd en aangeroepen opdat ze bij God de belangen van de mensen op aarde zouden bepleiten.

De gemeente Hoogeveen zagen we hiervoor opgedeeld tussen de Meppense Venen en de venen van Steenberg en Ten Arlo. Het noordelijke gebied bestond echter uit venen van nog een derde marke, namelijk die van Pesse. Meppen viel kerkelijk onder Zweeloo. Ook andere marken claimden het oostelijke veengebied, de Meppense Venen. In dat geval viel dat gebied niet alleen onder die marken, maar ook onder de kerkelijke gemeenten waaronder die marken vielen. We kunnen hierover echter kort in zijn. De beschermheiligen van Zweeloo en de andere oude kerkelijke gemeenten ten oosten van de gemeente Hoogeveen zijn niet bekend. Pesse viel onder het kerspel Ruinen en had zelfs een eigen kapel.

DE KAPEL VAN PESSE

In de huidige gemeente Hoogeveen waren al sinds de middeleeuwen een kerk, een school, een voorganger en bijbehorende kerkengoederen een begrip. Het waren voorzieningen van Pesse. Heel het gebied ten noorden van de huidige Willemskade te Hoogeveen viel onder Pesse en was dus formeel aangewezen op die kapel. In Pesse werd in 1335 een kapel geconsacreerd, gewijd, vallend onder het klooster van Ruinen. De kapel was gewijd aan het Heilig Hart. In de kapel was een rector werkzaam. We kennen de namen van Hermannus Ahuus (ca.1390), Arnoldus ten Bulte (ca. 1550) en Heer Evert, mogelijk een Waninge. Hij stierf in 1581 aan de pest, net als zoveel andere inwoners van Pesse. Problemen met de officiële pastoor voor Pesse, de pastoor van Ruinen, haalden zelfs de agenda van de Paus. In 1519 was er een hooglopend conflict over de kerkenlasten tussen de Pessenaren en deze Ruinense pastoor. Op advies van mr. Hugo ten Nuel wendden ze zich tot de paus in Rome en werden in het gelijk gesteld.

Bij de kapel hoorde ook de ‘Papenmaat’, het weiland van de paap. De inkomsten van deze ‘Papenmaat’ waren tot vroom gebruik, voor het onderhoud van de voorganger. In die dagen sprak men van een vicarie. De schoolmeesters van Pesse maakten in de 17^e eeuw regelmatig duidelijk dat ze recht hadden op de inkomsten van die ‘Papenmaat’, maar dat deze inkomsten werden gebruikt om kosten van de boerschap Pesse te betalen. In 1675 was zelfs sprake van ‘enige landerijen’, bestemd voor de vicarie (standplaats van de voorganger) en de schoolmeester. Het conflict over de ‘Papenmaat’ sleepte zeker tot 1697, en kwam nooit tot een goede oplossing. Dit

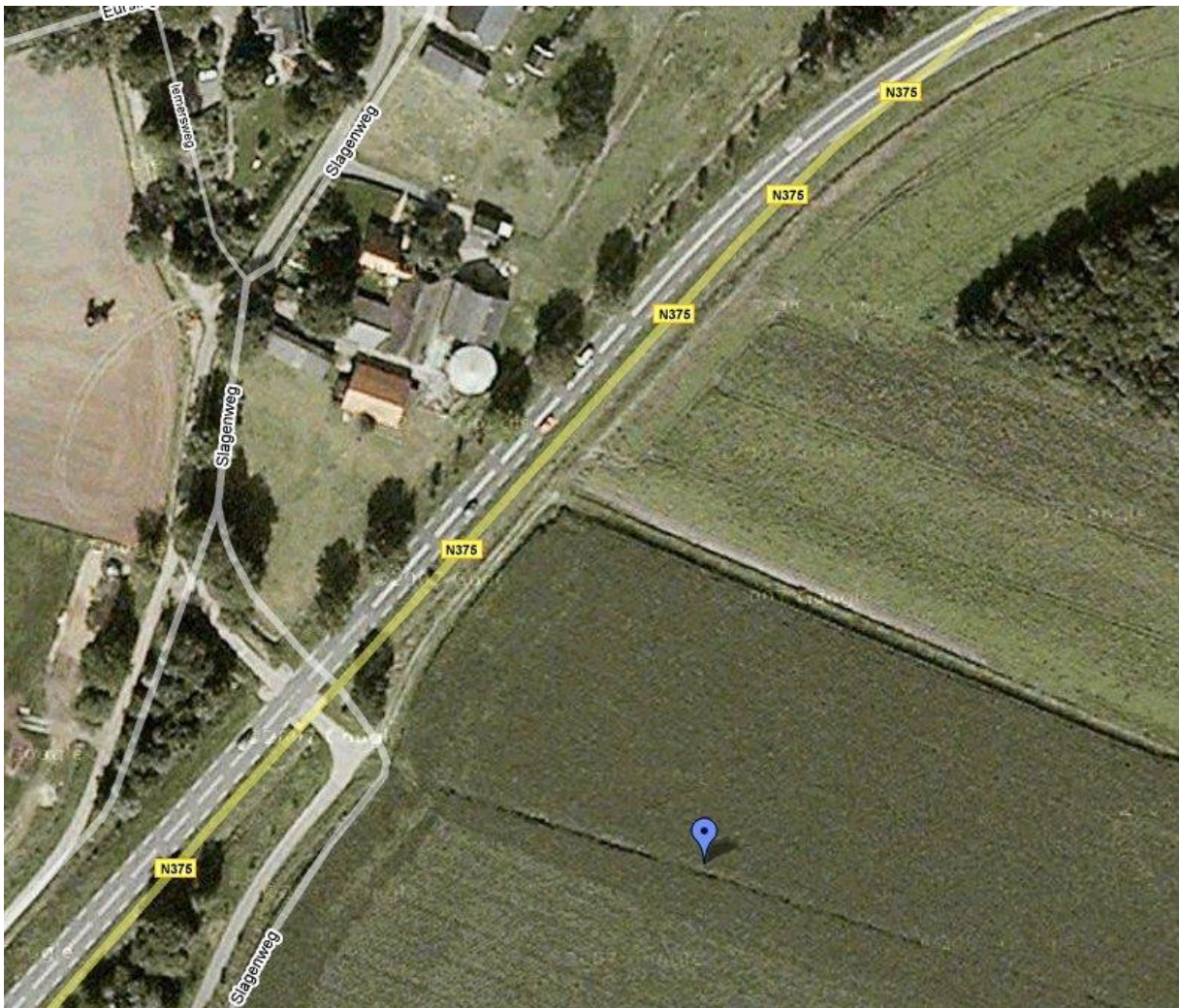
mede omdat niet goed meer na te gaan was hoe de rechten precies hadden gelegen. Los daarvan was het in 1697 inmiddels de dominee van Ruinen geworden die dacht recht te hebben op de inkomsten van deze ‘Papenmaat’, en niet meer de schoolmeester van Pesse⁵⁶.

Pesse, Eursinge en Bultinge. Bultinge ligt precies in het midden, bij ‘N375’.

Na de reformatie (1598) heeft Pesse getracht een eigen predikant te krijgen. Als zodanig werd Martinus Henrici aangesteld. In 1611 werd hij afgezet, omdat hij niet voldoende opleiding had. Wel mocht hij als schoolmeester werkzaam blijven. Dit mede vanwege zijn hoge ouderdom. In geval van nood, bij slecht weer bijvoorbeeld, mocht hij echter nog wel een ‘postille’, een gedrukte en door andere theologen samengestelde tekst met uitleg van het evangelie voorlezen. In Pesse was het dus de voorganger die ook school hield. Pesse heeft na de dood of het vertrek van Henrici heel lang geen eigen predikant meer gehad. Er werd echter nog regelmatig gepreekt. Was het de nieuwe schoolmeester, die zo nu en dan ook diensten hield, net zoals Martinus Henrici ‘in geval van nood’? Er was ook nog steeds kerkvisitatie te Pesse. Kerkvisitatie is controle door hogere kerkelijke overheden van de plaatselijke gemeente. In 1635 kwam daarbij naar voren dat men daar een door de Drentse kerk niet gewenste gewoonte in stand hield. Op Pinksteren werden boter, wol en andere zaken verzameld en aan de hoogstbiedende bij opbod verkocht. Voor het geld werd bier gekocht. Het bier werd de andere dag opgedronken onder de preek. Ook in 1636 werden daar nog Pinksterbieren gedronken. Dat moest afgelopen zijn, vond de Drentse kerkelijke overheid.

Volgens overlevering kwam de kapel in Pesse aan zijn eind ten tijde van de Tweede Münsterse oorlog⁵⁷. De klok in de klokkenstoel zou volgens die overlevering in 1672 door de Münstersemen zijn gestolen. Ze hadden er nog een hele sjouw aan gehad. De kapel zou daarna vervallen zijn. Als dat zo zou zijn geweest zouden we in de rapportages naar aanleiding van de kerkvisitaties melding van de klokkendiefstal mogen verwachten, terwijl ook tussentijds (periode 1636-1672) de kapel genoemd had kunnen worden in de notulen van de Drentse Synode. Een kapel die nog 36 jaar lang als kapel in gebruik was geweest had daar op zijn minst de vraag opgeroepen of er weer een voorganger beroepen kon worden. Dit alles is niet het geval geweest. Aannemelijk is dan ook dat de overlevering een mooi verhaal is, zoals er zoveel mooie verhalen zijn, maar niet meer dan dat. De conclusie moet ook zijn dat we niet weten wanneer de kapel buiten gebruik werd gesteld. Dat is niet hetzelfde als afbraak of verval van het gebouw.

Bultinge c.q. Kuizinge-erf, centraal in het midden, net nog in De Wolden. De gele lijn is de gemeentegrens. Onder ligt de gemeente Hoogeveen. Het 'Erve ten Bulte' lag net in die gemeente. Helemaal onder, in het midden, zien we de zogenaamde kerkakkers. De voormalige Papenmaat? Bij de markering moet de kapel hebben gestaan, het oudste kerkgebouw in de huidige gemeente Hoogeveen. (Bron van de kaartjes: Google Earth.)

Hoe waarschijnlijk is het dat een kleine gemeenschap als Pesse (36 huizen) twee afzonderlijke gebouwen, een school en een kapel, onderhouden zou hebben? De een was doordeweeks in gebruik, de andere 's zondags. Kortom, het is waarschijnlijker dat er school werd gehouden in de kapel. De laatste keer dat er in de stukken van de Drentse Synode gesproken werd over de schoolmeester van Pesse was in 1646. Hij klaagde over zijn sobere traktement en het gemis van de gelden van de 'Papenmaat'⁵⁸. Daarna is er wel sprake van dat de gelden 'de schoolmeester' toe zouden komen, maar of die er daadwerkelijk was, of dat er sprake was van aanvulling van het traktement van de schoolmeester van Ruinen, dat is niet duidelijk. Binnen deze reconstructie moeten we dus concluderen dat de laatste gevonden vermelding van het gebouw in 1646 was. Waar stond de kapel? Hij stond op het grondgebied van de huidige gemeente Hoogeveen⁵⁹, even ten zuiden van de N375.

De kapel van Pesse was waarschijnlijk een houten gebouwtje, van het type zoals er zoveel in middeleeuws Europa zijn gebouwd. Een zaalkerkje met een iets smaller koor.

De kapel stond bij de hoogte Bultinge, aan de oude weg van Eursinge naar Ruinen. Toen de nieuwe weg van Pesse naar Ruinen werd aangelegd (N375) werd het zand van Bultinge gedeeltelijk afgegraven. Daarbij kwamen de oude fundamenteën van het "Erve ten Bulte" tevoorschijn. Ze werden zonder nader onderzoek afgevoerd⁶⁰. Eerder al waren in die omgeving menselijke resten boven gekomen, toen er grondwerkzaamheden werden verricht⁶¹. Een restant

van het pestkerkhof, het noodkerkhof van 1581? Zeker is in ieder geval dat de omgeving waar het gebeente gevonden werd dezelfde was als die waar uiteindelijk de kapel gestaan bleek te hebben. “Ten Bulte” stond achter het pand dat we nu kennen als Eursinge 7, gemeente De Wolden. Daarop staat nog met grote letters: “Bultinge”. Het is een van de oude erven. Het werd in de 17^e eeuw “Kuizinge” genoemd⁶². De oude boerderij is nu een grote koestal. De oude gebinten zijn nog steeds aanwezig. In de stal wordt een stuk gebint bewaard, dat boven een zijdeur heeft gezeten, en dat herinnert aan een verbouwing. “Anno 1667 AK” lezen we op het door de tijd getekende hout. Dat is alles wat er van het oude Bultinge over is. De kans is klein dat er ooit nog wat gevonden wordt van de kapel. Dergelijke houten gebouwen laten weinig sporen na en de grond is flink doorploegd. Wie weet wordt het kerkhof nog eens gevonden.

HEILIGEN WAAKTEN OVER GROND EN VEEN

In de beleving van de middeleeuwer was de wereld het strijdtoneel van kwade machten, duivels en demonen, en goede machten: God, Jezus Christus, Heilige Geest, engelen en heiligen. Heiligen zijn in dit geval mensen die tijdens hun leven zoveel goed hebben gedaan, of waarvan zoveel goed wordt verteld, dat ze na hun dood een plaats bij God en Jezus hebben gekregen. Ze leven in een andere wereld, een hogere werkelijkheid, de hemel of het paradijs. Door wonderen op aarde lieten de heiligen zien dat ze nog steeds bij de levenden betrokken waren. Door de heiligen in gebed aan te roepen kon de levende trachten de heiligen bij zijn zaak te betrekken, zodat deze een goed woordje bij God zou doen. Als dank deed de levende dan giften aan de kerk of ging ter bedevaart, een reis naar een kerk waar de heilige door middel van een altaar centraal werd vereerd. Om zich nog dichter bij die heilige te kunnen voelen werden stoffelijke resten van die heilige bewaard in een ruimte in dat altaar of in een apart kisje of ander veelal prachtig opgetuigd voorwerp. Waar resten of persoonlijke bezittingen van die heilige waren, daar was die heilige ook aanwezig. Kerspels, kerkelijke gemeenten, hadden een of meer heiligen als ‘patroon’, vaste beschermheilige en hadden daarbij in het kerkelijk leven extra aandacht voor het leven en werken van die heilige. Daarmee stonden de gronden en de venen van het Hooge Veen in deze denk- en belevingswereld permanent onder bescherming van die heiligen. Interessant is dan ook om te zien welke heiligen op dat Hooge Veen een speciale plaats hadden.

De westzijde van de oude gemeente Hoogeveen viel onder die Zeven Hoeven en dus onder Zuidwolde. Inclusief Zuidwoldes heiligen. Op de klokken van de kerk van Zuidwolde vinden we hun namen vermeld. De klokken werden gemaakt in 1502. We lezen op de grote klok: jhesus maria johannes ac maternus ora pro nobis wilhelmus de wou me fecit anno domini mcccccii. (Jezus Maria Johannes en Maternus bid voor ons, Wilhelmus de Wou heeft me gemaakt in het jaar des Heren 1502). Op de kleine klok staat: jhesus maria johannes sancta anna ora pro nobis wilhelmus de wou me fecit anno domini mcccccii. (Jezus Maria Johannes heilige Anna bid voor ons, Wilhelmus de Wou heeft me gemaakt in het jaar des Heren 1502). Jezus is de centrale persoon binnen het Christendom. Door zijn optreden en leringen werd duidelijk voor zijn volgelingen wat God van hen wilde. Ook de verering van het Heilig Hart, in de kapel van Pesse, is een afgeleide van de verering van Jezus. Zijn hart, het Heilig Hart, vertegenwoordigt zijn liefde en barmhartigheid. Toen Jezus in Jeruzalem stierf aan het kruis werd zijn zijde door een lans doorboord om te zien of hij al dood was. Bloed en water stroomden naar buiten. Dit gedeelte uit het Nieuwe Testament, uit het Evangelie van Johannes, speelt een grote rol in de vroomheid rond het Heilig Hart. De middeleeuwer beeldde uit wat in de Bijbel wordt verteld, op schilderijen en de

wanden van kerken en kapellen. Het Heilig Hart wordt doorgaans afgebeeld als een geopendeborstkas met daarin een bloedrood hart met een vlam. Het hart staat dan voor Jezus' leven en lijden. De vlam staat voor liefde en barmhartigheid. Er zijn meerdere Johannessen in de Bijbel, maar bij de Johannes op de klok van Zuidwolde gaat het om Johannes de Evangelist, een van de mensen die de leringen van Jezus verder brachten onder het volk. Maria was de moeder van Jezus⁶³. Jezus, Maria en de evangelist Johannes komen op beide klokken voor. Anna en Maternus worden eenmalig genoemd. Anna werd ook in Ruinen vereerd. Tot 1316 was er geen kerk in Zuidwolde. De bevolking was aangewezen op kerkgang naar Ruinen. De heilige Anna was een van de heiligen die een altaar had in Ruinen en ze werd dus later ook vereerd in de kerk die binnen voormalig Ruinens grondgebied verrees. Maternus was een bijzonderheid. In Nederland is hij alleen vereerd in het Limburgse Wijlre. Wie waren Anna en Maternus?

Los van de in de Bijbel opgenomen evangeliën zijn er zogenaamde apocriefe evangeliën, boeken waarvan de historische- en theologische juistheid wordt betwijfeld en die daarom buiten de Bijbel zijn gebleven. Een daarvan is het zogenaamde voorevangelie van Jacobus. Het moet volgens de katholieke traditie zijn geschreven door Jacobus, beter bekend als 'Jacobus, de broeder des Heeren', de broer van Jezus. Jacobus was volgens de protestanten een kind uit het huwelijk van Maria met Jozef en volgens de katholieke traditie een kind van Jozef uit een eerder huwelijk. In dit voorevangelie komen we ook Joachim tegen, de man van Anna. Deze Joachim werd geconfronteerd met het feit dat alle rechtvaardigen kinderen hadden, maar hij en zijn vrouw als enigen niet. Hij schaamde zich, ging naar het platteland, sloeg zijn tent op en vastte 40 dagen. Zijn vrouw Anna zong twee klaagliederen over haar tijdelijke weduwschap en haar kinderloosheid. Na een gesprek met haar slavinnetje Judith werd Anna zeer bedroefd, trok haar treurkleed uit, waste haar hoofd en deed haar bruidskleed aan. Omstreeks 15.00 uur ging ze voor ontspanning naar een hof, een park of tuin zouden we zeggen. Ze ging onder een laurierboom zitten en smeekte de Heer om een kind. Er volgde een klaagzang toen ze een mussennest in de boom zag en zich realiseerde dat zelfs de simpelste vogeltjes kinderen hadden en zij niet. Daarop verscheen haar een engel, met de woorden: "Anna, Anna! De Heer heeft uw smekingen verhoord en gij zult ontvangen en baren, en over uw zaad zal men over de gehele wereld spreken". Anna beloofde het kind aan de Heer op te dragen en in Zijn dienst te stellen.

Ook Joachim kreeg bezoek van de engel. Hij was zo blij, dat hij zijn herders opdracht gaf een fors deel van zijn kudde te offeren en weg te geven aan de priesters, de raad van oudsten en het volk. Toen Joachim thuis kwam stond Anna hem al op te wachten in de deur van hun woning. Ze liep op hem toe en viel hem om de hals. Maanden later baarde ze Maria, de moeder van Jezus van Nazareth. Volgens de katholieke traditie is Maria "onbevlekt ontvangen", verwekt zonder geslachtelijke omgang en daarmee zonder zonde want verwekken door seksuele omgang zou inhouden dat ze deel uitmaakte van de keten van de zonde, die van geslacht op geslacht werd doorgegeven. Protestanten verklaren het ontstaan van dit evangelie vanuit de behoefte om de Maria-verering kracht bij te zetten. Ook discussies in de oude kerk rondom de Drieëenheid (Vader, Zoon en Heilige Geest) en hoe die zich onderling verhouden, kunnen eraan ten grondslag liggen. Daarbij wordt dan gedacht dat, als Jezus gelijk is aan God, en deze is uit een "gewone" vrouw geboren, er ook iets met die vrouw aan de hand moest zijn, want het volkomen volmaakte kan niet geboren zijn uit het zondige en onvolmaakte. Hoe dan ook, de gedachte van de onbevleete ontvangenis van Maria bij haar moeder Anna leefde al in de middeleeuwen. Noch Anna, noch de aanzegging van de geboorte van Maria wordt in de 'gewone' Bijbel aangetroffen.

MATERNUS

Maternus zal geboren zijn tussen het jaar 15 en het jaar 20 van onze jaartelling. Of zijn ouders meer kinderen hebben gehad, dat is niet bekend. Zeker is wel dat hij als enige overbleef en dat zijn vader stierf voor hij volwassen was. Hij groeide op in Nain. Daar stierf hij als jongeman. Zijn moeder was wanhopig. Haar laatste steun en toeverlaat was weggefallen. Toen hij door de mensen van Nain het dorp uit werd gedragen, op weg naar zijn laatste rustplaats, kwam Jezus net naar hun dorp. De weduwe en de bevolking van Nain liepen richting Jezus. Toen Jezus de weduwe zag werd hij door medelijden bewogen en zei: “Weeklaag niet meer.” Hij kwam dichterbij, raakte de lijkbaar aan – de dragers bleven stilstaan – en zei: ‘Jongeman, ik zeg je: sta op!’ De dode richtte zich op en begon te spreken, en Jezus gaf hem terug aan zijn moeder. Allen werden vervuld van ontzag en loofden God met de woorden: ‘Een groot profeet is onder ons opgestaan,’ en: ‘God heeft zich om zijn volk bekommerd!’ Het nieuws over hem verspreidde zich in heel Judea en in de wijde omtrek.

De opwekking van Maternus, de zoon van de weduwe van Nain. De voorstelling is afgebeeld op de zijkant van een vroeg-christelijke sarcofaag, gedateerd op 300-330 na Chr. De sarcofaag staat opgesteld in het Vaticaanse museum voor vroeg-christelijke kunst. De opwekking zou volgens deze voorstelling plaats hebben gevonden op het moment dat Jezus een korte staf op het dode kind had gelegd.

Jezus had niet alleen 12 discipelen, hij stelde op het eind van zijn leven ook een groep van 72 leerlingen aan. Hij zei tegen hen: ‘De oogst is groot, maar arbeiders zijn er weinig; vraag dus de eigenaar van de oogst of hij arbeiders wil sturen om de oogst binnen te halen. Ga op weg, en bedenk wel: ik zend jullie als lammeren onder de wolven. Neem geen geldbuidel, geen reistas en geen sandalen mee, en groet onderweg niemand. Als jullie een huis binnengaan, zeg dan eerst: “Vrede voor dit huis!” Als er een vredelievend mens woont, zal jullie vrede met hem zijn; zo niet, dan zal die vrede bij je terugkeren. Blijf in dat huis, en eet en drink wat men je aanbiedt, want de arbeider is zijn loon waard. Ga niet van het ene huis naar het andere. En als jullie een stad binnengaan en daar welkom zijn, eet dan wat je wordt voorgezet, genees de zieken die er zijn en zeg tegen hen: “Het koninkrijk van God heeft jullie bereikt.” Maar als jullie een stad binnengaan waar je niet welkom bent, trek dan door de straten en zeg: “Zelfs het stof van uw stad dat aan onze voeten kleeft, vegen we van ons af als aanklacht tegen u; maar bedenk wel: het koninkrijk van God is nabij!” Ik zeg jullie: het lot van Sodom zal op die dag draaglijker zijn dan het lot van die stad. Wee Chorazin, wee Betsaida, want als in Tyrus en Sidon de wonderen waren gebeurd die bij jullie gebeurd zijn, zouden de inwoners van die steden zich allang in een boetekleed hebben gehuld en met stof op hun hoofd tot inkeer gekomen zijn. Wanneer het oordeel komt, zal het lot van Tyrus en Sidon draaglijker zijn dan dat van jullie. En jij, Kafarnaüm, je denkt toch niet dat je tot in de hemel zult worden verheven? In het diepst van het dodenrijk zul je afdalen! Wie naar jullie luistert, luistert naar mij, en wie jullie afwijst, wijst mij af. En wie mij afwijst, wijst hem af die mij gezonden heeft.’

Zo zag de “Meester van Antwerpen” in de late middeleeuwen de opwekking van Maternus.

Een van de 72 discipelen was Maternus. Voorgaand jeugdverhaal van Maternus is gebaseerd op de bijbel. Het probleem is alleen dat daar zijn naam niet in voorkomt. We weten niet hoe de zoon van de weduwe uit Nain heette en de namen van de 72 discipelen worden niet genoemd. Het jeugdverhaal is dan ook vooral een verhaal uit de kerkelijke traditie van heiligenlevens, waarbij de historische juistheid minder belangrijk is dan de verhalende waarde en de waarde van een levensverhaal als verhaal om wat van te leren. Maternus' naam ontbreekt niet alleen in de Bijbel, hij ontbreekt ook doorgaans op de middeleeuwse naamlijsten van de 72 discipelen. Naamlijsten die van zichzelf ook al niet Bijbels zijn. We vervolgen het verhaal van de 72 discipelen, een episode uit de jeugd van Maternus, volgens de middeleeuwse kerkelijke traditie.

De tweeënzeventig keerden vol vreugde terug en zeiden: 'Heer, zelfs de demonen onderwerpen zich aan ons bij het horen van uw naam.' Hij zei tegen hen: 'Ik heb Satan als een lichtflits uit de hemel zien vallen! Bedenk wel: ik heb jullie de macht gegeven om slangen en schorpioenen te vertrappen en om de kracht van de vijand te breken, zodat niets jullie kan schaden. Verheug je er echter niet over dat de geesten zich aan jullie onderwerpen, maar verheug je omdat jullie naam in de hemel opgetekend is.' Op dat moment begon hij vervuld van de heilige Geest te juichen en zei: 'Ik loof u, Vader, Heer van hemel en aarde, omdat u deze dingen voor wijzen en verstandigen hebt verborgen, maar ze aan eenvoudige mensen hebt onthuld. Ja, Vader, zo hebt u het gewild. Alles is mij toevertrouwd door mijn Vader, en niemand dan de Vader weet wie de Zoon is, en wie de Vader is weet alleen de Zoon en iedereen aan wie de Zoon het wil openbaren.' Tot zover de bijzondere toespraak van Jezus, waar Maternus getuige van was.

Toen de 72 discipelen de wereld over werden gezonden gaf Petrus, opvolger van Jezus in dit verhaal, vanuit Rome opdracht aan Maternus, Eucharius en Valerius om de Galliërs tot het Christendom te brengen. Ze vertrokken en kwamen na een tocht vol ontberingen bij het huidige Ehl, bij Benfeld in Alsace, Frankrijk. Daar lag toentertijd de Gallo-Romeinse stad Ellemum. Daar stierf Maternus en werd hij begraven. Valerius en Eucharius gingen terug naar Rome. Ze biechten het mislukken van hun onderneming op. Petrus schrok hevig. Hij wierp zich op zijn knieën en begon God te bidden om hulp en uitkomst. Het was in een van zijn dromen dat zijn gebed werd verhoord. Petrus gaf Valerius en Eucharius zijn staf mee en ze gingen vol vertrouwen opnieuw naar de Galliërs. "Zeg hem maar dat de tijd voor de eeuwige rust voor hem nog niet is aangebroken", zei Petrus. De opdracht was tevens om de staf op de dode te leggen. Dat deden ze. Maternus lag er nog geheel gaaf bij, alsof hij sliep. Maternus opende zijn ogen. Hij stond voor de tweede keer op uit de dood. Opvallend is dat niet alleen bij dit verhaal sprake is van een staf die wonderen kon doen, maar dat die staf ook al te zien is op de zijkant van een sarcofaag uit de periode 300-330 na Chr⁶⁴. Jezus wekt de zoon van de weduwe van Nain op door hem aan te raken met zijn staf. De staf van Petrus is dus in de lijn van beide voorstellingen de staf van Jezus, net zoals Petrus binnen de Rooms Katholieke traditie de opvolger van Jezus is.

Door dit wonder kwamen mensen in drommen om zich door hem te laten dopen. Maternus werkte met veel ijver en vruchtbare oogst aan de jonge kerk. Hij bracht het evangelie in en rond de plaatsen Straatsburg, Luik, Tongeren, Trier en Keulen. Hij was actief in de functie van bisschop. Samen met de bisschoppen Reticius van Autun en Marinus van Arles werd hij in 313 naar Rome geroepen. Keizer Constantijn de grote liet hem een rol spelen in een groot kerkelijk conflict, dat werd uitgewerkt op de synode van Arles in 315. Hij stierf opnieuw voor 343 in Trier. Volgens sommigen in 325. Het was op een 14^e september, de dag waarop hij sindsdien werd vereerd. Hij wordt speciaal aangeroepen wanneer men last heeft van koorts, ontstekingsziekten en wanneer

men de groei van wijnranken wil bevorderen. In Trier wordt nog steeds een deel van zijn gebeente bewaard. In en rond het gebied waar hij evangeliseerde zijn diverse kerken die hem als patroonheilige hebben aanvaard of hem anderszins vereren.

Een blik in de gouden reliekschrijn van Maternus in Trier.

Het voorgaande verhaal is voor een belangrijk deel gebaseerd op het levensverhaal dat werd opgesteld door de middeleeuwse schrijver Eberhard. Het was vooral bedoeld om Keulen en Trier van apostolische betrokkenheid te voorzien. De staf van Petrus wordt eveneens op meerdere plaatsen vereerd. Ze zijn dan ook in meervoud aanwezig. De oplettende lezer zag al dat Maternus volgens dit verhaal meer dan drie eeuwen geleefd moet hebben. Een andere lezing, die meer dan de vorige de steun van de historici heeft, laat hem alleen in de 4^e eeuw een actief leven hebben en laat alle connecties met gebeurtenissen daarvoor volledig los. De naam van de zoon van de weduwe van Naïm is gewoon niet bekend. We weten ook niet wie de 72 discipelen precies waren. Historisch of niet, voor de gelovigen maakte het niet uit. Of de heilige A of B heette, of hij of zij wel of niet echt had geleefd, en of dat leven wel of niet gelopen was volgens het verhaal dat werd verteld, de gelovige voelde zich in zijn persoonlijke geloof via een naam dicht bij God, buiten de kerkelijke hiërarchie van priesters, bisschoppen en paus om. Cognitief werd een brug gelegd, die er kerkelijk niet was. En Maternus was die brug voor het kerspel Zuidwolde. Hij was de zogenaamde patroonheilige, de hoofdheilige, van Zuidwolde. Daarmee dus ook de patroonheilige van het gebied waarop het grootste deel van de huidige plaats Hoogeveen ligt.

Op 22 juli 2010 was ik in Trier. Op zoek naar Maternus en vele andere relikwieën. Daar stond ik, voor een gouden kerkvormige kist uit de Nieuwe Tijd, waarin achter glas een veelheid aan gebeente leek te liggen. Fotograferen van de schrijn ging nog wel, maar binnen in de schrijn leek de camera een probeem te hebben, ondanks dat de flits zijn best deed. Een andere Nederlandse tourist had het zelfde probleem. We probeerden nog wat en kwamen er toen achter wat er aan de hand was. In de schrijn zijn spiegels ingebouwd. Daardoor lijkt er veel meer gebeente te zijn dan er werkelijk is. Uiteindelijk komen we erachter dat er geen schedel is, wel een bekken, een paar lange beenderen, onder andere van het bovenbeen, slechts een paar ribben en nog wat kleinere stukken been. Een flink deel van Maternus' stoffelijke resten is in de loop der eeuwen verdeeld over heel wat andere kerken. Hij ging voor de derde keer na zijn derde dood opnieuw op reis.....

DE DRIE VROUWEN VAN RUINEN

De kapel van Pesse was onderdeel van de kerkelijke gemeente van Ruinen. Zuidwolde was oorspronkelijk ook onderdeel daarvan. Heel de ondergrond onder de huidige plaats Hoogeveen (niet de ondergrond onder de hele gemeente!) viel dus kerkelijk onder Ruinen, tot de kerk van Zuidwolde werd gesticht. Sindsdien viel in ieder geval alle grond ten noorden van de Willemskade onder Pesse, en dus onder Ruinen. De huidige Hervormde kerk van Ruinen maakte van oorsprong deel uit van een kloostercomplex. Dit Benedictijner klooster werd voor het eerst vermeld in 1141 en was toen waarschijnlijk nog maar kort daarvoor gesticht. Aanvankelijk woonden en werkten er alleen monniken. Na 1211 werden er ook nonnen toegelaten. In 1325 werd het klooster verplaatst naar het zuidelijker gelegen Dickninge bij het dorp De Wijk. Dit was waarschijnlijk omdat het dorp Ruinen zodanig was gegroeid dat het te druk werd voor het kloosterleven. De kloosterkerk bleef in gebruik bij de dorpelingen, de rest van het kloostercomplex werd afgebroken, al moet de kelder van de huidige pastorie van de Hervormde predikant ook nog uit de kloostertijd stammen. Er werd herhaaldelijk het een en ander aan de kerk veranderd. De noordmuur van de kerk, waarop het fresco werd afgebeeld, wordt gedateerd op de tweede helft, zo niet het einde van de dertiende eeuw. In de kerk was een Heilig Kruis altaar. Verder waren er altaren en kapellen ter ere van de heilige maagd Catharina, de heilige Anna en haar dochter Maria. In 1929 werden tijdens werkzaamheden in de kerk resten gevonden van een fresco op de noordmuur. Ook op andere muren werden bij de restauratie kleurrestanten aangetroffen, zodat aangenomen mag worden dat er meerdere fresco's in de kerk zijn geweest, waarin de drie vrouwelijke beschermheiligen van de kerk werden uitgebeeld⁶⁵.

We kunnen de afbeeldingen zien als een oeroud stripverhaal, waarop woordeloos werd uitgebeeld welke dames hier door middel van altaren en kapellen werden vereerd en waarom dat was. Dit woordenloze was van belang omdat de bevolking voornamelijk bestond uit analfabeten. Op grond van de kleding van de dame en een afgebeelde Gotische knielbank wordt ervan uitgegaan dat de afbeelding omstreeks 1515 op de muur werd aangebracht. Drenthe toonde zich niet open voor het protestantisme. De Drenten werden bij wet in 1598 van katholiek protestant gemaakt, omdat reguliere bekeringsmethoden geen of onvoldoende effect hadden. Zo werd het geloof opgedrongen door een Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die Drenthe min of meer als veroverd gebied behandelde, en haar ook geen plaats gaf in de Staten Generaal. De Ruiner pastoor Steven de Sas weigerde alle medewerking aan deze vernieuwing en werd daarin gesteund door de heer van Ruinen, Hendrik van Munster, eveneens trouw katholiek. De pastoor zette vol ijver zijn priesterlijke werkzaamheden voort en werd in 1602 met geweld uit zijn pastorie gezet. De priester bleef zich tegen de 'ketterijen' van Luther en Calvijn verzetten, tot hij in 1605 in de gevangenis

belandde. Inmiddels was de heer van Ruinen akkoord gegaan met de komst van een predikant. Omstreeks 1600 moet het fresco onder een laag witkalk zijn verdwenen, toen de kerk protestants werd. In 1929 kwam hij daar gedeeltelijk weer onder vandaan, want inmiddels was er al zoveel met de muur gebeurd, dat gedeelten niet meer terug te vinden waren. In 1974, in de eindfase van een grootscheepse restauratie van de kerk, werden de kleuren van het fresco nog weer verder opgehaald. De restauratie beperkte zich tot de herkenbare delen. Wat onherkenbaar vernield was, werd niet weer ingevuld, hoewel dat op basis van aanwijzingen in de afbeelding zelf en vergelijkbare afbeeldingen bij sommige delen zeker had gekund.

Met de Heilige maagd Catharina wordt Catharina van Alexandrië bedoeld. Over haar persoon is historisch niets vast te stellen. Ze dankt haar bekendheid aan de legendarische Passio, het verhaal over haar marteldood, dat in de 6de of de 7de eeuw in het Grieks werd geschreven en later in het Latijn en verscheidene volkstalen werd vertaald. Volgens de legende was Catharina (Aikaterine betekent 'de altijd reine') een jong christenmeisje uit Alexandrië. Vijftig wijsgeren moesten haar op last van keizer Maxentius (regerend van 305-312 n.Chr.) strikvragen stellen, ten tijde van christenvervolgingen. Ze wist haar geloof zo overtuigend te verdedigen dat alle vijftig geleerden zich bekeerden en nog voor Catharina de marteldood stierven op de brandstapel. Het was de bedoeling dat Catharina zelf op een rad met scherpe ijzeren punten zou worden dood gefolterd. Ze bad tot God en het rad brak. Daarop werd ze met een zwaard onthoofd. Haar lichaam zou door engelen naar de berg Sinaï zijn gebracht en daar begraven. De verering van Catharina nam in de middeleeuwen een grote vlucht en ze werd de beschermheilige van onder meer theologen, filosofen en advocaten (mensen die met de tong aan de kost moeten komen), van jonge meisjes en gehuwde vrouwen, en van wagenmakers en molenaars (beide groepen werkend met raderen). Haar gedenkdag, 25 november, werd op verscheidene plaatsen, met name in Frankrijk, als een openbare feestdag gevierd. Maar er lag ook een duidelijke relatie met Drenthe. De Heilige maagd Catharina werd de patrones van het aartsbisdom Utrecht. De bisschop van Utrecht regeerde als landsheer over Drenthe in de periode 1046-1522 n.Chr. Een Catharina-kapel bij een kerk in een toen zeer belangrijk dorp in Drenthe en daarmee gepaard gaande Catharina-verering, mag dan ook niet als verrassend worden gezien.

Onderin de toren van de Hervormde kerk van Ruinen wordt een altaarsteen bewaard. Veel is daar niet van bekend. De steen, een plat stuk grof graniet, was hier waarschijnlijk oorspronkelijk in gebruik als één van de altaars uit de Rooms Katholieke periode van de kerk. Na de hervorming werd het altaar uit de kerk verwijderd. De altaarsteen diende als stoepsteen van een der kloosterboerderijen. Toen deze afgebroken werd, werd de steen naar het weiland van Willem Steenbergen gekruid, enkele honderden meters vanaf de Ruiner kerk. Daar werd hij in 1937 aangetroffen door de Friese oudheidkundige H.Popping. Na enige jaren zorgvuldig bewaard geweest te zijn in de pastorietuin van ds. H. Van Lunzen van Odoorn, kreeg de steen zijn huidige plaats onderin de toren. In de steen blijken zogenaamde wijdingskruizen gehakt te zijn. Elders gebeurde dit bij offerstenen, die daarvoor in gebruik waren geweest bij de heidense erediensten. Het was gebruikelijk om voor-christelijke cultusplaatsen om te vormen tot Christelijke ontmoetings- en vieringsplaatsen, omdat men anders er niet in zou slagen om de oude godsdiensten te verdringen. Aangenomen wordt dat Ruinen een kerk kreeg op de plaats waar daarvoor al een plaatselijk heiligdom was en dat het altaar opgenomen werd in de nieuwe christelijke godsdienst.

In de Romeinse periode werden vrouwelijke godinnen bij de Germanen nogal eens in drievoud

weergegeven, naamloos, als ‘Matronen’, moederfiguren. Nu doet zich zoals we zagen de opvallende situatie voor dat in Ruinen behalve een altaar voor het Heilige Kruis ook altaren stonden voor drie christelijke ‘godinnen’, namelijk de heiligen Maria, haar moeder Anna en Catharina. De vraag dringt zich op of bij de christianisering van dit gebied misschien - net als elders - ook gebruik werd gemaakt van lokale heidense tradities, die in een nieuw jasje werden gestoken. Vertrouwd met een goddelijke drievuldigheid en de beelden, letterlijk of figuurlijk, van drie samenwerkende godinnen, kreeg de bevolking van Ruinen en omgeving als compensatie voor de oude godenwereld drie christelijke heilige vrouwen om te vereren? Is het fresco van de Maria te Ruinen daarmee - net als de offersteen - een rechtstreekse link naar de voormalige Germaanse godenwereld? Een doorlopende lijn van de Moedergodin van de grijze oudheid, via de Drenthen uit de Romeinse tijd en hun Matronen naar de Katholieke Maria-verering? In dat geval is het ook opvallend dat de patroon van de kerk van Zuidwolde de naam droeg van Maternus. Dat betekent: de moederlijke. Of is dat niet zo bijzonder, werd voor Maternus gekozen omdat die de beschermheer was van het aartsbisdom van Keulen, waar ook het bisdom Utrecht onder viel? Maternus was toch al de hoofdbeschermer van het gebied? Kwam de kerkstichting te Zuidwolde tot stand met speciale steun van de aartsbisschop, en werd daarom gekozen voor Maternus als patroon? Er kunnen zoveel redenen zijn waarom Maternus zijn speciale plaats kreeg in dit gebied⁶⁶

Heren van Ruinen

Beleend met het Hooge Veen, voor zover dat toeviel aan het leengoed van de Zeven Hoeven,
in de van de marke van Steenberg en Ten Arlo.
De belening is bekend vanaf 1379.

Arent Huys van Runen (1379-1402)

***Johan van Runen* (1402-1411)**

***Johanna van Runen* (1411-1478).**

Eerst was haar moeder ***Mechtelt Mulert*** als voogd hoofd van de Heerlijkheid, later namen haar echtgenoten waar. Gehuwd 1. ***Beernt van Munster*** en 2. ***Roelof van Laer***. Voor 1465 werd haar het leen enige tijd afgenomen, omdat ze Johan, graaf Ter Hoijsa te Ruinen gevangen hield. Op 27 mei 1465 werd ze opnieuw beleend.

***Hendrick van Munster* (1478-1510)**

***Berend van Munster* (1510-1545)**

***Hendrick van Munster* (1545-1603)**

***Hendrick van Munster* (1603-1635)**

(Hoewel Hoogeveen ook na 1630 formeel nog onder het leengoed van de Zeven Hoeven viel is er geen enkele betrokkenheid meer aantoonbaar van de Heer van Ruinen.)

Bijlage:

Een reactie op de beschuldiging aan het adres van Roelof van Echten dat hij akten vervalst zou hebben. Gepubliceerd via Facebook Oud Hoogeveen. Wanneer er inderdaad sprake zou zijn geweest van een vervalste akte, zou het onderzoek waarvan deze studie een deeltje is helemaal opnieuw uitgewerkt moeten worden. Vandaar dat het van belang was ook zelf de vraag te onderzoeken of er sprake was van vervalsing van akten.

OPLICHTER ROELOF VAN ECHTEN

Het Dagblad van het Noorden van woensdag 18 december 2013 zette Roelof van Echten neer als een oplichter die deed aan valsheid in geschrifte. Hij zou de akte van de overdracht van de Meppense Venen uit 1551 tijdens overschrijven, afschriften maken, hebben vervalst of hebben laten vervalsen. Het zou dan gaan om veranderingen in de omschrijving van het gebied, waardoor hij veenland naar zich toe wilde trekken, dat van Gees bleek te zijn. Die vervalsing betrof dan een akte waarin de boeren van Meppen dit veenland overdroegen aan Reinold van Burmania. Meppen zou in 1551 niet hebben kunnen overdragen wat in de akte van dat jaar vermeld stond.

Het bewijsmateriaal bestaat uit 2 lettertjes verschil in een handtekening, en flinke twijfel over de vraag of Meppen wel ooit een stuk veenland over kon dragen met een omvang zoals in de afschriften omschreven zijn. Wat mij opviel bij het zien van de foto's van de handtekeningen is dat de tekst boven de handtekeningen ook verschillend geschreven is. Er is dus of A. geen sprake van twee originele stukken van een en dezelfde hand, terwijl bij de theorie van het vervalsen men ervan uit gaat dat de beide stukken gepresenteerd werden als zijnde een origineel en een afschrift, beide geschreven door dezelfde notaris, of B. tussentijds heeft de notaris bewust gekozen te gaan werken met een ander lettertype, wat meer gebeurde in de 17^e eeuw. Oftewel: het aangevoerde bewijsmateriaal bewijst niet wat gesteld wordt.

Blijft de vraag of de boeren van Meppen wel gemachtigd waren zo'n groot gebied te verhandelen, in 1551. Het antwoord kan simpel zijn: ja, dat waren ze, binnen de gestelde terminologie en binnen de bevoegdheden van dat moment. Meppen was een grote marke. De boeren van Meppen traden bij deze akte niet op als boeren van het dorp Meppen, maar afgevaardigden van de marke Meppen. Onder die marke vielen oorspronkelijk diverse Drentse dorpen, te weten: Aalden, Zweeloo, Oosterhesselen, De Klencke, Gees, Zwinderen en ook een deel van Wezup. Die delen van het huidige Nieuwlande die later onder Gees, Zwinderen en Oosterhesselen vielen, waren toen dus onder Meppen, en dus ook de Meppense Venen die hier ooit lagen. De boeren van Meppen redeneerden vanuit de oude marke-situatie, en dan konden ze een heel eind overdragen. Wat daar bij komt: ze redeneerden ook vanuit hun eigen topografische beeld. De boeren van Meppen droegen op dat moment over: "een stuk moerland of veenland, strekkende en beginnende uit onze marke, van de Wolfskuilen aan, wendt op of aan de beek, die dat Sticht van die Drentse scheidt" Welke beek hebben we dan over? Later maakte men kaarten waarin die beek de Lutter Beek was, kilometers ver over de huidige provinciegrens. In dit beeld zou veenland zijn overgedragen dat tot kilometers ver in het huidige Overijssel was te vinden. De boeren van Overijssel redeneerden in de 17^e en de 18^e eeuw dat die beek het beekje was dat tot in het Riegmeer liep, en dat het Riegmeer nog bij Overijssel hoorde. In dat beeld zou dus in de akte van 1551 niet meer zijn overgedragen dan wat boven de huidige Carstensdijk lag. We weten niet wat de boeren toentertijd als grens zagen, Riegmeer of Lutterbeek, maar als we willen stellen dat ze overdroegen waar ze geen recht op hadden, dan moeten we ook kunnen bewijzen dat ze de Lutterbeek, zoals die getekend werd op de kaart van Pijnacker van 1634 als grens zagen. En dat is nooit aangetoond.

Oftewel: geen bewijs en ook geen reden om aan te nemen dat Roelof van Echten een akte vervalste of liet vervalsen. Dat er rondom hem heeeeeeel wat mis is gegaan, Roelof werd in zijn eigen tijd gezien als oplichter, tiran en nog veel meer, dat is al langer bekend, maar dit vervalsen van die akte dat blijkt dus niet.

Ook het feit dat de oorspronkelijke akte er niet meer is, die van 1551, hoeft niks te zeggen. Bij iedere overdracht werd door een schulte (notaris, burgemeester en politiemans in 1 persoon) op basis van een oude akte een nieuwe eigendomsakte gemaakt. De oude akte was dan overbodig. Kadaster, notarisarchieven waarin alle akten werden bewaard, we kenden ze nog niet in Drenthe. Men bewaarde de overdrachtsbrieven (stokleggingsbrieven) van eigen bezittingen, en het oude kon weg.

Het zou ook wel heeeeel erg vreemd zijn als Roelof van Echten de akte van de Meppense Venen had laten vervalsen. Hij en zijn zoon hebben tientallen jaren tientallen processen gevoerd over de eigendomsrechten van die venen. Daarin is nooit naar voren gekomen dat men een andere beschrijving van het veen hanteerde, terwijl dat toch opgevalen zou moeten zijn. Sterker nog, van wat we weten is bekend dat ze wel ongeveer net zoveel veen voor zich zagen, voor zover dat bekend was. Het was niet exact ingetekend door kadaster, maar wat zag men als eigendom:

A. De erven Burmania hadden een kaart waarop het gebied stond afgebeeld. Op basis van die kaart stelden ze vanaf 1631 dat het totale gebied van de Meppense Venen 5000 tot 6000 morgen groot was. Ze waren eigenaar van de helft daarvan.

B. Een groep Amsterdamse zakenlieden schatte in 1632 in dat hun eigendom, de andere helft van de Meppense Venen, 3600 morgen groot was, het totaal zou dus 7200 morgen zijn geweest.

C. Roelof van Echten rekende met Meppense Venen van 6000-7200 morgen en erkende daarmee de inschatting van de Amsterdamse zakenlieden.

Oftewel: alle partijen hadden het over een gebied waarvan de grootte redelijk gelijkend werd ingeschat. Het verschil zat hem erin dat je niet precies wist waar de oost- en de westgrens lag, en ja, dat kon heel wat morgens schelen. Maar dat het een zeer ruim gebied was, dat wist iedereen.

Conclusie: als er sprake zou zijn geweest van een vervalsing van een akte, dan zou dat plaats moeten hebben gehad voordat de Meppense Venen hun eerste verdeling doormaakten. Die eerste verdeling was er toen de weduwe van Reinold van Burmania's weduwe haar helft van de venen verkocht aan derden, buiten de familie. Dat was op 9 juni 1581. De schulte die de overdracht deed, die zou dan bij die vervalsing betrokken moeten zijn geweest, want die maakte de nieuwe stokleggingsbrief op basis van de omschrijving van de akte van 1551, als hij zijn werk tenminste goed deed. Toen moest Roelof van Echten nog geboren worden. En wie voorzag toen al wat er in 1631 zou gebeuren? Of: als er sprake was geweest van vervalsing door Roelof van Echten, dan zou hij ook alle Meppense Venen - akten in huis bij derden hebben moeten vervangen door akten met andere omschrijvingen van het gebied. Dat wordt een soort James Bond-actie, uniek voor de 17e eeuw. Maar hebben we ergens ook maar één bewijs voor een zo vergaand complot?

Oftewel: Er is geen enkel bewijs voor vervalsingswerk van Roelof van Echten, als het gaat om de akte van 1551 in afschriften. Er is ook geen concrete reden om aan te nemen dat er iets vervalst zou zijn.

Tja, mensen zijn het misschien niet gewend dat ik Roelof van Echten verdedig. Maar het gaat me niet om Roelof, het gaat mij om waarheidsvinding. Waarbij ik open sta voor iedere informatie die ook dit verhaal onderuit kan halen. Jammer trouwens dat het Dagblad van het Noorden niet op zoek ging naar een inhoudelijke reactie van derden, voordat de zaak zo groots naar buiten werd gebracht. Een zaak die dus gaat om niets. Volgens mij noemen ze dat in krantentermen... een canard.

Albert Metselaar, December 2013.

NOTEN

1. Hier werd over gepubliceerd door Lammert Wimmenhove in 'd'Ollansevelde', april 1981.
2. De spelling is hier vereenvoudigd, en aangepast aan het huidige woord- en taalbeeld, opdat het geheel toegankelijk wordt voor een breed publiek. Dit is ook gebeurd bij andere oude teksten, welke in deze studie worden weergegeven. Zie Archief Huize Echten no.574.
3. Archief familie Carsten no. 3.
4. Archief Mensinge no. 1819.
5. De bron is een publicatie van de gemeente Leeuwarden uit 1994, ter gelegenheid van de opening van het nieuwe stadskantoor, gebouwd rondom het Burmania-huis. De titel is: "Het eerste huis van Leeuwarden: Van Burmanias tins tot stadskantoor" De publicatie werd gevonden op internet, en bevatte veel genealogische informatie en wetenswaardigheden over de Burmania's.
6. "De Erfenis van Bouwe Harmeka", Bouwe Hocksma, 0512-331307, internet-publicatie.
7. "Het Bruine Goud", Sietze van der Hoek (Elsevier, Amsterdam 1984), blz. 46 e.v.
8. Idem, blz. 50.
9. Idem, blz. 54.
10. Archief Huize Echten no. 575.
11. In deze studie wordt gewerkt met afgeronde getallen en wordt aangegeven dat het om afmetingen bij benadering gaat. De Meppense Venen lagen, binnen het gebied van de Compagnie van de 5000 Morgen bezien, ten oosten van Riegshoogte. We vinden op kaarten, bijvoorbeeld Archief Huize Echten no. 937 en Topografische Atlas no. 166, regelmatig de afmetingen vermeld van de verschillende blokken veen ten oosten van de lijn van Riegshoogte. Zo is een eenvoudige optelsom te maken van alle blokken veen, en hoeveel morgens er vervolgens ten oosten van Riegshoogte lagen. Dit was ongeveer 3975 morgen. Trekken we een lijn vanuit de noordoost-hoek van de kaart naar het noordelijkste punt waarop we het Riegmeer vinden afgebeeld, en we realiseren ons dat de Meppense Venen ten oosten van die lijn lagen, dan zien we dat de Meppense Venen 3/4e van het hele blok besloegen. Afhankelijk van hoe we precies de lijn trekken, kan het wat meer of wat minder zijn. Uiteindelijk komen we zo voor de Meppense Venen op een massa veen en ondergrond van ongeveer 3000 morgen groot, die uiteindelijk werd opgenomen in het gebied van de 5000 morgen. De rest van de venen, overgenomen van Steenberg en Ten Arlo in 1625 en 1631, kunnen dus hooguit 2000 morgen hebben gemeten. We kunnen niet exact worden, omdat de exacte grens nooit is vastgesteld. Het blijft de vraag of we de grenslijn nu iets meer naar links of naar rechts moeten leggen, vandaar dat we er goed aan doen om te spreken van afmetingen bij benadering, maar dat doet aan de verhoudingen niet veel af. De grote massa venen van de Compagnie van de 5000 Morgen kwam uit de Meppense Venen, pakweg 3/5e van het gebied, 2/5e kwam van Zuidwolde.
12. "Mensch en land in de middeleeuwen", Slichter van Bath (Assen 1945, herdruk Arnhem 1972).
13. "De buurschap en haar marke", dr. J.Heringa (Provinciaal Bestuur Drenthe, Assen 1982).
14. Zie dr. J. Heringa's onderzoek in "Drentse Historische Studiën I" (Assen 1979) blz. 79 e.v.
15. Hier en in de volgende alinea's wordt een beschrijving van een deling gegeven, aan de hand van stuk 116 uit het archief van de familie Ten Heuvel, aanwezig in het Drents Archief.
16. Zie "Overzicht der Kerkelijke geschiedenis van Drenthe", J.S. Magnin (1855), blz. 158.
17. Zie voor de term 'Heerlijkheid Ruinen' en de ruime wijze waarop daarmee werd omgegaan bijvoorbeeld het artikel over de leenkamer van de Heerlijkheid Ruinen in de Nieuwe Drentsche Volksalmanak van 1889. Zie ook blz. 234 van het boek 'Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners' (Boom, Meppel 1989). In de beschrijving van het archief van de Heerlijkheid Ruinen in het Drents Archief worden de stukken met betrekking tot de Zeven Hoeven genoemd als no. 48, onder een verzameling stukken met de verzamelnaam: "Stukken betreffende het beheer der tot de heerlijkheid behorende goederen". Zie ook regest 5 van 16 augustus 1456, waarin een erf in het kerspel Norg in achterleen werd gegeven 'behorend tot de heerlijkheid Ruinen'. Toen de Landschap Drenthe in de 18e eeuw eigenaar werd van de Heerlijkheid Ruinen werd met die term ook geduid om de bij die Heerlijkheid horende rechten en lenen. Zie Archief Huize Echten no. 742. Zie ook de Oude Staten Archieven van Drenthe no. 1211, 1214 en 1221. Ook het Historisch Centrum Overijssel heeft een archief van de Heerlijkheid Ruinen. De charters en beleningen van het totale pakket aan rechten en bezittingen werden hier verzameld onder de aanduiding 'Heerlijkheid Ruinen'. Zie de 'Lijst van regesten en charters betreffende de Heerlijkheid Ruinen'. De leners kwamen op een versimpelde lijst van een 'Voorlopig overzicht van beleningen met de Heerlijkheid Ruinen'. De term 'Heerlijkheid' werd volgens de Overijsselse leenprotocollen (zie www.historischcentrumoverijssel.nl) ook gebruikt voor het gebied van Havelte en Hesselte, terwijl daarmee geen juridische rechtsbevoegdheid werd bedoeld. Kortom, de term 'Heerlijkheid Ruinen' heeft twee betekenissen: de eigenlijke Heerlijkheid,

dat wil zeggen het rechtsgebied van de Heer van Ruinen, en het totale pakket van rechten en bezittingen dat hij leende.

18. Nieuwe Drentse Volksalmanak 1897, blz. 228.

19. Zie “Het archief van de Heerlijkheid Ruinen”, Mr. J.G.C. Joosting (1907), nr. 48.

20. Zie GA Zwolle, inv.nr.PA567, ch.coll.562.11 en 562.12.

21. Zie GA Zwolle, inv.nr. HA002, ch.coll. 590.05. De weergegeven samenvattingen van de oorkonde staan op internet, en zijn te lezen als men via www.historischcentrumoverijssel.nl zoekt in het archief van de Heerlijkheid Ruinen, zoals dat in Zwolle wordt bewaard.

22. Zie Archief Heerlijkheid Ruinen, regest no 22 en 23. Zie ook “Repetorium op de Overstichtse en Overijsselse leenprothocollen”, deel 7 blz. 2034.

23. Zie “Het archief van de Heerlijkheid Ruinen”, Mr. J.G.C. Joosting (1907), nr. 48.

24. Over de geschiedenis van de leengoederen is gepubliceerd door het Historisch Centrum Overijssel, zie ook <http://www.historischcentrumoverijssel.nl/overijssel/leenrep/inleiding/index.htm>.

25. Archief Dikninge no. 1, fol. LIII, en regest 149.

26. Archief Huize Echten no. 56.

27. Zie “Overzicht der Kerkelijke geschiedenis van Drenthe”, J.S. Magnin (1855), blz. 158.

28. Archief Huize Echten no. 670.

29. Idem.

30. Ordelboek Feith nr. 323, blz. 33. Zie ook “Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1399-1447” (De Walburg Pers, Zutphen 1897, F.Keverling Buisman, blz.164.

31. Ordelboek Feith nr.481, blz. 69. Zie ook “Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1399-1447” (De Walburg Pers, Zutphen 1897, F.Keverling Buisman, blz.247 en 248.

32. Idem, blz. 251.

33. Archief Huize Echten no. 485.

34. Archief Huize Echten no. 234.

35. Archief Huize Echten no. 492, regest 141.

36. Zie “Het archief van de Heerlijkheid Ruinen”, Mr. J.G.C. Joosting (1907), nr. 48.

37. Zie “Het archief van de Heerlijkheid Ruinen”, Mr. J.G.C. Joosting (1907), nr. 48.

38. We kunnen een en ander afleiden uit de processen die zijn gevoerd over de verkoop van 1582. Zie Etstoel 14, 26-4-1613 (folio 66), 30-10-1651 (folio 13) en 19-6-1654 (folio 345). Bij deze reconstructie gaan we ervan uit dat Trijne Steenberg, getrouwd met Geert Pieters, een dochter was van de laatste achterlener Roelof Coops Steenberg. Ze procedeerde over de verkoop van erfgoed met Roelof Coops Steenberg in 1613. Daar vloeit uit voort dat die Roelof Coops Steenberg van 1613 niet dezelfde kan zijn geweest als haar vader, want dan was het geen erfgoed van hen beiden en zou ze tegen haar vader geprocedeerd hebben, wat nergens blijkt uit de verslaglegging. Waarschijnlijk was de laatste achterlener meerdere malen gehuwd en was Trijne een dochter zijns ouderdoms.

39. Zie GA Zwolle, inv.nr. HA002, ch.coll. 590.05. De weergegeven samenvattingen van de oorkonde staan op internet, en zijn te lezen als men via www.historischcentrumoverijssel.nl zoekt in het archief van de Heerlijkheid Ruinen, zoals dat in Zwolle wordt bewaard.

40. Zie het grondschattingsregister van 1630, O.S.A. 841, kopie 404, waarin het land met naam wordt genoemd. Het was toen eigendom van de jonker Van Echten. Dit land vinden we terug in O.S.A. 845 op kopie 52 als het land van ‘Mijnheer de Drost’. In 1642 – toen dit register werd opgesteld – was dat Roelof van Echten. Het had de status van 1 ½ hoeve in de marke.

41. Hier en in de volgende alinea’s wordt een beschrijving van een deling gegeven, aan de hand van stuk 116 uit het archief van de familie Ten Heuvel, aanwezig in het Drents Archief.

42. Zie O.S. A. 621, bezaaide landen, m.b.t. Zuidwolde.

43. We vinden nergens aangegeven dat het leen van de zeven hoeven het zelfde gebied betrof als de latere marke van Steenberg en Ten Arlo, en ook niet dat de buurtschap Steenberg van 1645 exact het zelfde gebied besloeg als de beide boerderijen te Steenberg die deel uitmaakten van het achterleen. Het is echter volkomen logisch om dit wel te veronderstellen. Steenberg vormde later namelijk een marke met ongedeelde bezittingen. Dat kan alleen als de boerderijen en bijbehorende gronden daarvoor ook al een eenheid waren, met gezamenlijke landerijen. Het zelfde geldt voor de andere buurtschappen. De conclusie is dan ook dat alle boerderijen van 1645 en hun landerijen de plaats in hadden genomen van de zeven hoeven en de bijbehorende goederen. We spreken hier van zeven hoeven, omdat dit de bronnen ook doen. Maar

we weten nu dus dat er acht hoeven waren, vanwege de opsplitsing van Lubbinge.

44. Zie het grondbeschattingsregister van 1630, O.S.A. 841, kopie 404, waarin het land met naam wordt genoemd. Het was toen eigendom van de jonker Van Echten. Dit land vinden we terug in O.S.A. 845 op kopie 52 als het land van 'Mijnheer de Drost'. In 1642 – toen dit register werd opgesteld – was dat Roelof van Echten. Het had de status van 1 ½ hoeve in de marke.

45. Zie het grondbeschattingsregister van 1630, O.S.A. 841, waarin het land met naam wordt genoemd.

46. Archief Huize Echten no. 891, brief Roelof van Echten, blz. xiii e.v.

47. Zie "Het archief van de Heerlijkheid Ruinen", Mr. J.G.C. Joosting (1907), nr. 48.

48. Mogelijk was dit het zelfde land als waarop het bos stond, dat

49. Prisering van huizen en hoven, 1645, O.S.A. 845.

50. De namen zijn soms aangevuld met achternamen, weergegeven zoals de personen voorkomen in andere registers. De boeren van Steenberghe hebben bijvoorbeeld in het register van 1645 amper achternamen, terwijl ze in een register uit 1645, ook O.S.A. 845, bijna allemaal Stienbarghe heten. Die naam is dan ook opgenomen in dit overzicht.

51. Grondbeschatting 1642, O.S.A. 845.

52. Zie het grondbeschattingsregister van 1630, O.S.A. 841, waarin het land met naam wordt genoemd.

53. Archief Huize Echten no. 56.

54. "Drentsch Plakkaatboek", samensteller Mr. J.G.C. Joosting (E.J.Brill, Leiden 1912), blz. 44.

55. "Drentsch Plakkaatboek", samensteller Mr. J.G.C. Joosting (E.J.Brill, Leiden 1912), blz. 135 e.v.

56. Zie M. Arts, "Het dubbellooster Dikninge" (Assen 1945), G.Groenhuis, "De Papenmaat te Pesse" (Ons Waardeel, 1991 no. 5), <http://www.pesse.com/geschiedenis.htm>. Zie voor de kapel en de 'Papenmaat' ook "Nadere toegang tot de protocollen van de Provinciale Synode van Drenthe 1622-1809", Mr. J.W.T.M. Beekhuis-Snieders (Uitgave Drents Archief, Assen 1990), blz. 242, 244, 246, 247, 249, 254, 257 en 420. Zie ook: NDVA 1901, artikel J.E.Sol; Drents Archief, toegangsnummer 0395, Nederlandse Hervormde Gemeente Ruinen no. 81; Ordelen Etstool 1518 blz. 6, 7, 8 13 en 16. Met dank aan J. de Vries, Hoogeveen. Indien niet anders vermeld in de tekst over de kapel van Pesse is de informatie afkomstig uit deze bronnen.

57. De overlevering werd vastgelegd in 1900 in de NDVA voor 1901, in een artikel van J.E.Sol over "Eene wandeling door Kinholt, over Fluitenberg en Kalenberg, met eenige aantekeningen uit het verleden, in 1900". Vervolgens werd deze overlevering door diverse auteurs klakkeloos overgenomen, zonder dat uit de publicaties moeite blijkt om deze te toetsen.

58. "Nadere toegang tot de protocollen van de Provinciale Synode van Drenthe 1622-1809", Mr. J.W.T.M. Beekhuis-Snieders (Uitgave Drents Archief, Assen 1990), blz. 244.

59. Nieuwe Drentse Volksalmanak 2009, blz. 203 e.v., onderzoek H.R.Reinders en H.T. Waterbolk.

60. Informatie Klaas Woltinge, vrijwilliger van de Stichting Historie van Ruinen, d.d. 7-2-2009. Hij was ooggetuige van het afgraven en verwijderen van de fundamenten.

61. Mededeling van Gerrit Strijker d.d. 10-2-2009. Zijn grootvader, eveneens Gerrit Strijker had hem dit verteld en had gewezen waar het uit de grond was gekomen. Het was net ten zuiden van de N375, net in de gemeente Hoogeveen.

62. Onderzoek van de oude erven werd ter beschikking gesteld door Jan de Vries, die daarvoor gegevens combineerde uit 17e eeuwse grondbeschattingsregisters.

63. In de uitleg hou ik het hier wat simpel, wie meer wil weten over Jezus, Johannes en Maria kan terecht in de Bijbel en diverse andere boeken die nadere informatie geven over de Bijbel. In mijn uitleg van de heiligen hou ik me bij uitleg over die personen die minder bekend zijn. Waar niet anders aangegeven is mijn bron Wikipedia.

64. Dit is een eigen observatie. In 2011 werden de Vaticaanse musea door mij bezocht en werd de sarcofaag met de voorstelling van de opwekking van de zoon van de weduwe van Nain gefotografeerd en geanalyseerd.

65. Informatie verstrekt door de PKN van Ruinen. De fresco van Maria te Ruinen werd door mij geanalyseerd in samenwerking met Harbert Booi, docent aan de HBO-theologie te Zwolle.

66. In oudere publicaties, zoals "Zeven eeuwen Zuidwolde" van Lammert Huizing werd er op gewezen dat er taalelementen in de streektaal van Zuidwolde zouden zijn, die emigratie van een bevolkingsgroep uit Duitsland zouden aangeven. Daarom zou Maternus de beschermheer van Zuidwolde zijn. Zelfs al zou het zo zijn dat die emigratie er is geweest, wat mijns inziens niet aantoonbaar wordt gemaakt door de taalelementen want die kunnen zoveel redenen hebben, dan nog is het niet vanzelfsprekend dat hun patroon kerkpatroon wordt.